

FELSEFE DÜNYASI

2007/2 Sayı :46 YILDA İKİ KEZ YAYIMLANIR ISSN 1301-0875

Sahibi
Türk Felsefe Derneği Adına
Başkan Prof. Dr. Necati ÖNER

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Prof. Dr. Ahmet İNAM

Yazı Kurulu
Prof. Dr. Necati ÖNER
Prof. Dr. Ahmet İNAM
Prof. Dr. Murtaza KORLAELÇİ
Prof. Dr. Hakan POYRAZ
Doç. Dr. Hüseyin Gazi TOPDEMİR
Doç. Dr. İsmail KÖZ
Yrd. Doç. Dr. Levent BAYRAKTAR

Felsefe Dünyası Hakemli Bir Dergidir.

Felsefe Dünyası 2004 yılından itibaren PHILOSOPHER'S INDEX ve
TÜBİTAK / ulakbim tarafından dizinlenmektedir.

Yazışma ADRESİ
P.K. 21 Yenışehir / ANKARA
Tel&Fax: 0.312 231 54 40

Fiyatı: 15 YTL (KDV Dahil)

Banka Hesap No:
Vakıfbank Kızıtlay Şubesi: 00158007288336451

Dizgi ve Baskı
Türkiye Diyanet Vakfı
Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi
OSTİM Örnek Sanayi Sitesi 1. Cad. 358 Sk. No: 11 Y.Mahalle / ANKARA
Tel: 0.312 354 91 31 (Pbx) • Fax: 0.312 354 91 32

ATEİZM VE ÇEŞİTLERİ

Murtaza KORLAELÇİ *

Konumuza, ateist (athée) ve ateizm (athéisme) kelimelerinin açıklamasıyla başlamanın uygun olacağını düşünüyorum.

Athée: Yunancadaki atheos, dolayısıyla theos kelimelerinden türetilmiştir; Tanrı'ya inanmayan ve her türlü ulûhiyetin (divinité) varoluşunu inkar eden kimseye verilen sıfattır. Bu kelimenin eş anlamlıları: Din dışı, inanmayan, dinsiz, materyalist. Zıt anlamlıları: İnanan, deist, dini olan, tanrıci (théist).¹

Paul foulquié'ye göre Yunancadaki atheos veya atheus kelimelerinde üretilen ateist (athée) kelimesi, site şehrinin kabul ettiği tanrıları kabul etmeyen, dinsiz kimseye verilen isim veya sıfattır.²

İsmail Fennî (1855-1946), *athée* kelimesini dilimize şöyle çeviriyor: Athée: Dehşet, zındık, mülhid, münkir-i uluhiyet, bîhuda, Allah'ın varlığını inkar eden.³ Biz bu kelimeyi ateist olarak kullanacağız.

Paul Foulquié'nin belirttiğine göre Diderot (1713-1784) ateistleri üç sınıfa ayırıyor: 1- Gerçek ateistler: Bunlar, Tanrı'nın var olmadıklarını açık olarak söylerler. 2- Septik ateistler: Bunlar, sadece düşüncede, yazı-tura meselesine göre karar verirler. 3- Ateist zümrenin palavracıları: Bunlar, Tanrı'nın hiç var olmamış olmasını isterler, buna inanıyormuş gibi görünürler ve böyle olanlarmış gibi yaşarlar.

Ateistliğin tabii ve doğuştan olduğunu kabul eden bazı ateistler vardır. Félix Le Dantec (1869-1917) bunlardan biridir. O şöyle diyor: "Ben Brötanyalı olduğum gibi, istemeksizin esmer veya sarışın olduğum gibi ateistim".⁴ "Vücut yapımla ateist olduğum için hayatımı, beni ateizme götürecek olan çalışmalara adadım. Fakat inanmış olsaydım çalışmalarımı aynı şekilde yönetmemiş olacaktım".⁵ "Hayatı incelediğim bugün, teolojik teori ile tatmin olmamanın diğer nedenlerini buluyorum; bu nedenleri ciddi olarak söyleyeceğim, fakat onların boşluğunu da gizleyeceğim. M.de la Palisse ile, eğer Tanrı'ya inanmıyorsam, ateist olduğum içindir ifadesini kendi kendime söyleyecek kadar bilgeyim; inançsızlığımıza verebildiğim tek güzel neden buradadır. Fakat her şeye rağmen mademki diğer insanlar gibi ben de insanım, ben de kendi en iyimi yerine getirmek ve bazı *açıklama* ihtiyaçlarına sahip olmak hakkına pekâlâ sahibimdir".⁶

Fransız biyolojisti Le Dantec, kendindeki yetenekleri ve sahip olduğu hakları değerlendirmekte haksız değildir. Ancak bu yetenekleri, bu tabii donanımı kendisine

* Prof. Dr. Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe Tarihi.

¹ Paul Robert, *LePetit Robert*, Paris 1974, s.108.

² Paul Foulquié, *Dictionnaire de la langue philosophique*, Paris 1992, s.53.

³ İsmail Fennî, *Lügatçe-i Felsefe*, İst. 1341, s.60.

⁴ Félix Le Dantec, *L'Athéisme*, Paris 1928, s.10.

⁵ A.g.e., s.15.

⁶ A.g.e., s.38.

veren yaratıcıyı unutuyor, kendini O'nun yerine koymaya çalışıyor. Oysaki Tanrı her insanı verdiği tabii yetenekler oranında sorumlu tutar. İnsanlara verilen tabii donanımlar insanları inkâr değil, itaata, kabule götürürse doğru olarak gerçekleşir. Hiçbir insan yaratılış itibarıyla ateist değildir. Aksine dünyaya gelen her insan bülûğ çağına kadar teisttir.

Konumuzun ikinci önemli kelimesi ateizme (athéisme) etimolojik yönden bakarsak, çeşitli lügatlerde şunları bulabiliriz:

Athéisme: 1555 yıllarında kullanılmış olup athée kelimesinden türetilmiştir; ateistin tutumu veya doktrinidir. Ateizm kelimesinin eş anlamlıları: İnançsızlık, dine aykırılık, bilinmezlik, materyalizm. Şahsî bir Tanrı'nın varoluşunu inkâr edenlerin doktrini olan ateizmin zıt anlamlıları ise şunlardır: İnanç, din, tanrıçılık (théisme).⁷

Foulquié ateizm kelimesinin Yunanca *atheostan* türediğini belirtirken André Lalande (1867-1963) bu hususta şunları söylüyor: "Athéisme: Almanca athéismus; İngilizce atheism, İtalyanca ateismo. Tanrı'nın varoluşunu inkâr etmekte olan doktrin."⁸

İsmail Fennî ise *athéisme* kelimesini dilimize şöyle çeviriyor: Athéisme: Dehşetlik, dehrîye mezhebi, zındıklık, ilhad. Allah'ın varlığını inkâr edenlerin mezhebi, münkirlik.⁹ Biz bu kelimeyi ateizm olarak kullanacağız.

Tanrı'nın varoluşunu inkâr etmekten ibaret olan ateizm,¹⁰ "tabiat-üstü olana (ruhlar, tanrılar, ölümden sonra hayat, vs.) inancı reddeden görüşler sistemi"¹¹dir.

Ateist ve ateizmin tanımlarının ardından, ateizmin tarihçesini kısaca belirtmeye çalışırsak insanlığın başlangıç dönemine kadar inmek gerekir. "Ateizm" ismi sonradan verilse bile, inkâr fiilini insanlığın ilk dönemine kadar götürmek yanlış olmaz. Ancak antik doğu dünyası hakkında bilinmediği için oradaki ateist düşünür veya filozofların tamamının ismen belirtilmesi henüz daha mümkün görünmemektedir. Yukarıda ifade edilen tanımlar doğrultusunda her put-perest kavmin ateist olduğunu söylemek hiç te yanlış olmaz gibi görünüyor. Budizmin ateist bir din olduğu, Konfüçyus'un ölüm sonrası hayatı pek kabul etmediği bazı kaynaklarda mevcuttur. Antik Mısır düşüncesindeki sudur ve tenasuh görüşlerinin gerçek bir Tanrı ile bağdaşması mümkün gözükmemektedir. Keldaniler ve Fenikelilerdeki dinî düşüncelerin de teizm olduğu savunulamaz. Hint düşüncesindeki panteizm ve tenasuh anlayışı da teizmin dışında yer alır.

Antik batı dünyasını ele alırsak ateist olan düşünürler biraz daha netleşir. İyonya pozitivizmi ve panteizmi düşünüldüğünde Thales (640-548)'in, Anaksimadros (610-545)'un, Anaximenes (584-524)'in, Herakleitos (570-480)'un, Democritos (500-370)'un, eserlerinde ateist unsurlara rastlanır.¹² Zamanında düşen bir göktaşının madde, dolayısıyla güneşin alev alev yanan bir taş kütleli olduğunu açıklayan Anaxgoras (500-

⁷ Paul Robert, a.g.e., s.108.

⁸ André Lalande, *Vocabulaire technique et critique de la philosophie*, Paris 1980, s. 89.

⁹ İsmail Fennî, a.g.e., s.60.

¹⁰ Henri Bénac, *Nouveau vocabulaire de la dissertation et des études littéraires*, Paris 1972, s.17.

¹¹ M.Rosenthal ve P.Yudin, *Materyalist Felsefe Sözlüğü*, çev. Aziz Çahşar, İst. 1975, s. 462.

¹² A.g.e., aynı yer.

428)'in, şahsî daimonionun sesine göre hareket ettiğini söyleyen Sokrates (470-399)'in, doğruyu söylemelerine rağmen, devrinin geleneklerine ters düştikleri için ateistlikle suçlandıkları her aydın tarafından bilinen bir gerçektir.¹³ Helenistik dönemin en önemli okullarından Stoa Mektebinin materyalist panteizmi, insanların inanç ve kanaatlerinin tamamının sadece alışkanlıklar ve sözleşmelerden meydana geldiğini ileri süren septiklerin bu şekildeki tavrı da ateizmin dışında kalamaz gibi görünmektedir. “En yüce iyiliği şehvette gören bir ateist”¹⁴ olarak isimlendirilen Epiküros (341-270)'a göre maddeler dünyasında hiçbir şey vardan yok olmaz ve yoktan yaratılmaz. Fark ettiğimiz her şey maddi atomlardan meydana gelmiştir.¹⁵ Din boş inançtan başka bir şey değildir. Tanrıların dünya ve insanlarla hiçbir ilişkisi yoktur.¹⁶

Dinî inancın hakim olduğu Orta Çağda ateizm pek canlılık göstermese de bu dönemde görülen “gnostik” ve “nominalist” hareketlerin ateizme davetiye çıkarttığı söylenebilir. Ayrıca Kilisenin aşırı, ve zaman zaman da haksız baskısı ateizmin batıda yeniden canlanmasına neden olmuştur. Bu durumu Robert Coffy şöyle dile getiriyor: “Ateizm batıda, Hıristiyan batıda doğdu. Materyalizm, pozitivizm, laisizm, Marksizm, egzistansiyalizm bizden doğdular. Ateizmin bu farklı biçimleri bizim Hıristiyan ülkemizde doğdular. Hıristiyanlığı tanıdılar. Bazıları da Hıristiyan idiler. Bizim için ne kadar acı olursa olsun bu tespitler yapılmalıdır”¹⁷

XVII. asrın ateistleri özü bakımından dinsizlerdi. Reform hareketi sonucunda dinî hayatta bir patlama oldu. Yeni dengeler araştırılmaya başlandı. Yeni kiliseler oluştu. Ortaya çıkan bu dinî evrende, her grup kendi hakikatini belirledi. Bazı gruplarda sosyolojik saptamanın tabii ölçüsü din oldu, bazı gruplarda ise her çeşit dinden uzaklaşma görüldü. Gruplar arasındaki özerklik onları tartışmalara götürdü. Bu özerklik her tarafta görülebilen bir septisizm doğurdu. Böylece XVII. asırda göze çarpan şey ayrılmış toplumların oluşması oldu. Bazı toplumlar dinî evren içinde gelişmeyi devam ettirdiler, diğer bazıları da dinden uzak bir şekilde kuruldu ve düşünce özerkliğini ilan ettiler. Bu durum da, sapkınlık kadar, güvensizliği de ilham eden kopukluğun ateizmi oldu.¹⁸

XVII. yüzyıldaki ateizme karşı savaşılanlardan Bossuet (1627-1704), kilisenin bütünlüğünü korumak ve irade dışı taklidi önlemek düşüncesiyle ateistleri çok ağır eleştiriyor. Dinsiz (libertin) ile putperest (païen) ve ateistin değişikliği ve gerçek dışı oluşları daha iyi anlaşılıyor. Ateizmin ihmal edilmez bir tehlike oluşturduğu devrin sağduyulu aydınları tarafından kabul ediliyor. Ateistin, bilmediğine küfreden, gözü kapalı bir varlık olduğunu ifade eden Bossuet, ateistler hakkındaki eleştiriyi iki hususa dayandırıyor. Bunlardan biri ahlâkî bozulmadır: Her ateist tutkularının kölesidir, dengesiz ve ahlâksızdır. Bu nedenle ateist önce kalbini tedavi ettirmelidir. İkincisi zekâ

¹³ Gérard Legrand, *Vocabulaire de la philosophie*, Paris 1993, s.31.

¹⁴ Etienne Gilson, *Orta Çağda Felsefe*, çev. Ayşe Meral, İst. 2007, s.53.

¹⁵ Paul Janet, Gabriel Séailles, *Histoire de la philosophie*, Paris s.971.

¹⁶ Ernst von Aster, *İlk Çağ ve Orta Çağ Felsefe Tarihi*, Uyarlayan: Vural Okur, İst. 1999, s.252.

¹⁷ Robert Coffy, *Dieu des athées*, Paris 1970, s.14.

¹⁸ Marcel Neusch, *Aux source de l'athéisme contemporain*, Le Centurion, 1977, s.17.

yönünden zayıflıktır: Ateist, aptallığını, zekâca zayıflığını ve aklını bilmiyor. Eğer ateistin durumu böyle ise onu ahlâkî hatasından kurtarmak ve zihnî yanılışına inandırmak için ne yapmak gerekir? Bu husus için baskı uygun görülmuş, çözüm, gözaltına almak olarak düşünülmüştür. Bir kısım ateistler hapis ve sürgün cezası ile cezalandırılmıştır.¹⁹ Güven duymayan ateist, inancını açıklamakta yarar görmüyordu. Toplumdan kuvvetli baskı gördükleri için ateistler gizli yaşamayı tercih ediyorlardı. Hayatı boyunca duygularını gizlemeyi bilen Katolik papaz Meslier (1664-1729) bunlardan biriydi. Bu Katolik papaz boş zamanlarını Tanrı'nın varolmayışının delillerini yazmakla geçirirdi. O, bu konu hakkında her şeyi yazdı. Modern ateistler sadece ondan intihal ettiler. Meslier, yapmış olduğu ispat metinlerini bir notere teslim etti. Voltaire onu tanıtmayla ilgili bir memurdur. Sosyal baskının açık olarak izlenebildiği Katolik papaz Meslier'in akıl almaz hali "bu asrı bitirerek ve XVIII inci asrın başında açıklanmış bir ateistin maruz kaldığı (courir) riski ve ona en kolay gelen taktiği de hissettiriyor".²⁰

17. asırda delil getirmeyi artırarak ateisti inandırmaya çaba sarf ediliyordu. Ateistin, akıl yürütmesinde yarı yolda kaldığına inanılıyordu. Bu hususta Pascal (1623-1662)'in şu sözü anlamlıdır: "Ateizm, zihnin gücüne işaret ediyor, fakat sadece belli bir dereceye kadar" (Pensée 360 (61) Pt. 1182).²¹

Ateizmin akılsızlıktan veya imkanlarını sonuna kadar kullanmayan akıldan doğduğuna inanan XVII. yüzyıl, bu noksanlığını gidererek ateisti ikna etmeye çalışır. XVIII. yüzyıl ateizmi ise gürlütlü, patırtılı ve istilacıdır.

XVIII. yüzyıl toleransın hüküm sürdüğü bir asırdır. Pierre Bayle (1647-1706), tolerans olmaksızın, dünyanın bir batakhaneye olacağını ispata çalışıyor, herkese düşünme hakkı istiyor, ayrıca dinin himayesinden de kurtulmak istiyor. Kendisi ateist olmamasına rağmen Bayle, ateistler için yeni bir hak düzenliyor, bir ateistler cumhuriyetinin varlığını sürdürebileceğini düşünüyor. Ateistler bu yeni iklimden yararlanıyorlar. Bundan böyle ateistler renklerini ilan ediyorlar ve ateizm açığa çıkıyor.

XVIII. yüzyıl ateizmi yeterince militan, şiddetli ve tutkusal oluyor. D'Holbach (1723-1789) dinde sadece bölünmenin, çılgınlığın ve cinayetlerin kaynağını görüyor.²² Aynı zamanda ansiklopedinin işbirlikçisi olan D'Holbach, *Système de la nature* (Tabiatın Sistemi) (1770) isimli eserinde, mekanist ve ateist bir materyalizmi açıklıyor. O, aynı zamanda, *Christianisme dévoilé* (Ortaya Çıkarılmış Hıristiyanlık) (1767) isimli din karşıtı bir eserin de yazarıdır.²³

XVIII. yüzyılda kendisine güç bir yol açan ateizm, karşı konulmaz bir şekilde ilerledi ve kesin olarak yurttaşlık hakkını elde etti. XIX. asırda da, o, gerçek kurucularını bulacaktır. II. Vatikan Konseyinin aldığı kararla, ateistlerin ateizmlerini

¹⁹ A.g.e., s.18.

²⁰ A.g.e., s.19.

²¹ Aynı yer.

²² A.g.e., s.20.

²³ Paul Robert, *Le Petit Robert 2*, Paris 1984, s. 848.

açık olarak öğretebileceklerini kabul etti.²⁴ Bundan sonra ateizm yayılma alanını daha da genişletti. Jules Girardi'ye göre "ateizm, bugün bir elit gerçeği olmayı bırakıyor ve kimilerinin karşı konulmaz bir güç olarak yargıladığı, yükselerek giden bir dinamizm ile desteklenmiş, bir kitle hareketi oluyor. (...) Ateizm, bir alanda sınırlanmış olarak belirmiyor, fakat o, kültürün, şahsî ve sosyal hayatın her düzeyine yayılıyor: Felsefe, ahlâk, bilim, sanat, edebiyat, tarih, politika, ekonomi, hukuk, vs."²⁵

Tarihi gelişimini ve yayılım alanını kısaca belirtmeye çalıştığımız ateizmi önce genel olarak iki kısma ayırmak mümkündür: 1- Teorik ateizm 2- Pratik ateizm.

1- Teorik ateizm: Tanrı'nın var oluşunu inkâr eden doktrin olarak tanımlanabilir. Tanrı'yı inkâr etmek, O'nun var olmadığını söylemektir. Bunun içinde insanın önce Tanrı'nın bilgisine sahip olması; ikinci olarak, ne kadar tecrübe dünyasının ötesinde olursa olsun, Tanrı hakkında karar verecek durumda ve O'nun var olmadığını sonuca bağlayacak durumda olması gerekir.

Sadece Tanrı'nın varoluşunu inkar eden değil, tabii olarak Tanrı'yı tasdik etmeyen, veya zihin dünyasının her anını Tanrı'nın hazır oluşunu hesaba katmadan düzenleyen de ateisttir. Ancak açıktan Tanrı'yı inkâr eden, fakat kalben tasdik eden kimse ateist olur mu? Çözümü zor görülen bu soruya verilebilecek doğru cevap şöyle olabilir. Bu şekildeki bir insan kalbinin tasdikini davranışlarına uyguluyorsa ona ateist denemez. Tanrı'yı tasdik etmeyen kimse ateisttir, bu kimsenin ateistliği, Tanrı'yı zımî ve açık olarak tasdik ettiği orandadır.

"Tanrı probleminin bir anlama sahip olduğunu değerlendiren, fakat bunun, ister insanın mutlak kesinliğe temel olarak yeteneksiz olduğu için (septisizm, rölativizm vs...), isterse kesinliğe elverişli olmasına rağmen insanın, insan tecrübesini aşan metafizik veya dinî alana ulaşamadığı için (agnostisizm) olsun, çözülemez olduğunu kabul eden"²⁶ çok sayıda insan da teorik ateizmin içindedir. Agnostisizm ile rölativizmin hangi durumlarda ateizm oldukları şöyle ifade ediliyor: Ateizmle Tanrı'nın inkarı söz konusu olursa bunlar ateizme dahil edilmezler. Eğer ateizmle, objektif planda Tanrı'nın kesin olarak tasdik edilmediği söz konusu olursa bu sistemler ateizme girerler.²⁷

"Tanrı" kavramına uygun düşen hiçbir bilgiye sahip olmadığımızı kabul eden, sonuç olarak bu kavramın ve problemin, anlamdan yoksun olan tüm "metafizik" problemler ve kavramlar gibi olduğunu söyleyen neo-positivist doktrin de teorik ateistler arasına girer. Ancak metafizik problemler dille ifade edilemeyebilir. Dille ifade edilemeyen dinî tecrübe ateistlik olarak düşünülemez.²⁸

²⁴ Marcel Neusch, a.g.e., s.23.

²⁵ Jules Girardi, *Çağdaş Ateizmin Problemi*, Çev. Murtaza KORLAELÇİ, A.Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi cilt XLI Ankara, 2000, s.365.

²⁶ A.g.e., s.376.

²⁷ A.g.e., s.380.

²⁸ A.g.e., s.376.

Tanrı'nın var oluşunun kesinlikle tasdik edilmediği her doktrin teorik ateizme girer. Bu nedenle Tanrı problemini çözülmaz olarak kabul eden **agnostisizm**, bu problemi anlamadan yoksun kabul eden **semantik ateizm**, teorik ateizmde yer alırlar.²⁹

Tam anlamıyla her şeyin Tanrı olduğunu, Tanrı ve kâinatın sadece Biri oluşturduklarını iddia eden panteizm de teorik ateizmin içinde yer alır. Panteizm, iki temel anlamda ifadesini bulur: 1- "Tanrı biricik gerçektir, kâinat sadece görünümünün veya ne devamlı bir gerçeğe ne de farklı cevhere sahip olmayan sudurların bir bütünüdür. Meselâ Spinoza'nın panteizmi böyledir. 2- Kâinat biricik gerçektir, Tanrı sadece var olan her şeyin toplamıdır. Meselâ D'Holbach, Diderot ve sol Hegelcilerin panteizmi böyledir. Bu panteizm genellikle naturalist ve materyalist olarak isimlendirilir".³⁰

Acosmisme, kâinatı Tanrı'ya girdiren Spinoza'nın panteizmine uygulanır. Pancosmisme, kâinatla aşkın varlık kabul etmeyen materyalist panteizme uygulanır. Verilen bilgiye göre Eisler, Tanrı'nın her şeyin bizzat birliği, her şeyin de Tanrı olduğunu savunmaktadır. Eisler panteizmi üçe ayırır: akademik panteizm, realist veya naturalist panteizm ve idealist panteizm. Akademik panteizmde Tanrı, her şeyin birliği, gerçek biricik varlıktır, şeylerin çokluğu izafî bir hiçliktir. Hindu panteizmi ile Eleahlar panteizmi böyledir. Realist veya naturalist panteizm, tabiat üzerine kurulmuş evrendeki birliği açıklar, tabiatla Tanrı'yı özdeşleştirme bakımından ateizme kayar. Hilozoistler, Stoalılar, G.Bruno, Spinoza, Goethe, Heackel vs.'nin panteizmi böyledir. "İdealist panteizm, Tüm-Bir (le Tout-un)'i ruh olarak anlam çokluğunda açılan "ide" olarak, akıl veya irade olarak düşünür. Plotin, Lessing, Herder, Fichte, Schelling, Hegel, Schelermacher, E.V. Hartmann, Recher, Bergson'un düşünceleri böyledir. C.Bergson'a atfedilen panteist sıfatı tartışılabilir.³¹

Panteizm Tanrı'nın alemle içkin olduğunu savunan kozmik bir monizmdir. Fakat her kozmik monizm panteizm değildir. Çünkü panteizm özü bakımından monist değildir.³² Panteizmde her şey sözde aşkın kabul edilen varlığın bir parçasıdır, dolayısıyla her şey Tanrı'dır.

Âlemin başlangıcında üstün bir Gücün veya Üstün bir Varlığın var olduğunu düşünen bir insana ateist denilebilir mi? Bu durum kabul edilen Gücün veya Üstün Varlığın anlaşılışına bağlıdır. Eğer bu güçlere, algılanabilir gerçekliklerle aynı tabiatla kabul edilirse veya Tanrı'nın zatî ve subûti sıfatlarını taşımazlarsa, bu güçleri kabul edenler ateistliğe girerler. Fakat kabul edilen bu güçler Tanrı'nın sıfatlarını taşıyorsa, bunları kabul edenlere ateist denilemez.

Buraya kadar verdiğimiz bilgiler şöyle özetlenebilir: Tanrı, evrene etki eden Aşkınlıktır. Teorik ateizm, evrene etki eden bu Aşkınlığın kesin olarak tasdik

²⁹ A.g.e., s.380.

³⁰ A.g.e., s.384-385.

³¹ A.g.e., s.385.

³² A.g.e., s.388.

edilmediği doktrindir.³³ Teorik ateizm, düşünce planına yerleştirilen bir doktrindir. Eylem planına yerleştirilen ateizm ise pratik ateizm adını alır.

2- Pratik ateizm: Lalande'in, Louis Boisse'tan naklettiği tanımla: "Tanrı yokmuş gibi yaşayanların tutumu".³⁴ Ateizmin bu türünde, sadece Tanrı'nın varoluşunu inkâr etmek değil, insan davranışı üzerindeki onun etkisinin değerini de inkâr etmek söz konusudur. Pratik ateist niteliği, Tanrı'nın varoluşunu tasdik eden insanlara veriliyor. Tanrı yokmuş gibi yaşamak genellikle Tanrı'nın olmadığı bir değerler sistemine göre yaşamaktır.³⁵ Pratik ateizmin kimliği, değerlerin belli bir sisteminde Tanrı'nın yokluğunu ortaya koymakla tespit edilir. Ancak pratik ateizmle ahlâksızlık arasında bir eşdeğerlilik de kurulamaz. Mesela Bayle, Max Scheler (1874-1928) ve çok sayıda Thoas'cular, Tanrı'yı hesaba katmadan bir ahlâk kurmayı düşünmüşlerdir.

Pratik ateizm ile dinî ilgisizlik oldukça birbirine yakın iki tutumdurlar. Bu iki tutum da Tanrı'nın bir değer olmadığı ortak duygusuna sahiptirler.³⁶ Bu tutumlar birbirinden farklıdır. Pratik ateist, Tanrı'nın varoluşunu teorik olarak tasdik ederken, dinî ilgisizlik teorik planda yer almaz. Pratik ateizm Tanrı probleminde **existentielle** bir düzeyi tanımayanların tutumudur.

Bu bilgilerden sonra Jules Girardi şöyle diyor: "Şimdi bize, ateizm ile *Laïcisme* arasındaki ilişkileri kesin bir kararla belirtmek mümkün oluyor. Geniş manada *laïcisme*, dini halk hayatından çıkarıp atmakla meşgul olan her çeşit evren ve hayat anlayışını kapsar. Teorik olarak laisizm ateist olabilir veya olamaz. Menfilikte o, özgül bir fenomen olarak, pratiğin bir teorisi olarak ortaya çıkar; bu teoriye göre din sadece şahsın özel hayatını ilgilendirir, ve topluluk hayatında bilinmemelidir. O halde özgül fenomen olarak laisizm, toplum hayatı düzeyinde bir pratik (speklativo-pratik veya saf olarak pratik) ateizmdir.

Laisizmi Devlet doktrini olan laiklikle karıştırmamak gerekir. Laikliğe göre Devletin, felsefî veya teolojik bir yargıyı, dinî problem üzerinde toplamaya yetkisi yoktur. Gerçekten böyle anlaşılan bir Devletin, dinî fenomen üzerinde, sosyolojik tabiatlı bir yargıyı dile getirmesini, böyle bir yargı temeli üzerinde hareket etmesini hiçbir şey engellemiyor; böylece o, belirlenmiş hakları dinî kuruluşlara da tanıyabilecek ve bu hususta canlılığı koruyabilecektir, laiklik bakış açısı onu bunları tanımamaya götürse bile".³⁷

Laik kelimesi ve türevlerini sözlük anlamlarıyla belirtmek istersek şunları söyleyebiliriz: Laic, laïque, laics kelimeleri XIII. asırdan XVI. asra kadar: 1- Papa sınıfına mensup olmayan, papazlık emirlerini dinlemeyen kimse. 2- Her dinî inançtan bağımsız olan kimse.³⁸ Paul Foulquié'nin ifadesiyle **laïc** kelimesine iki anlam verilir:

³³ A.g.e., s.393.

³⁴ André Lalande, a.g.e., s.89.

³⁵ Jules Girardi, a.g.e., s.394.

³⁶ A.g.e., s.395.

³⁷ A.g.e., s.396.

³⁸ Paul Robert, *Dictionnaire alphabetique et analogique de la langue française*, Paris 1974, s. 966.

1- Yasal veya dinden bağımsız olan, papa sınıfına ait olmayan.

2- Dine yabancı veya bazı disiplinlerde yeni olan; ekseriya tarikatları olmayan anlamındadır.

Laïque: 1- Eskiden, ne papaz adayı ne de dindar olan.

2- Bugün: Her kiliseden veya her dinî mezhepten bağımsız olan. Bu anlamda, eski Fransa'da, laik öğretmenler bilgede laik değillerdi. Bugün de laik okulun öğretmenleri, özel hayatlarında laiklikten sorumlu değillerdir. Aşırı anlamda dine ve dinin papazlarına düşman olan kimse.³⁹

Emile Litré (1801-1881)'ye göre **Laïque**: ne Kilise taraftarı ne de dindar olan kimse. Düşünürü göre, Protestan kiliselerini kurmuş olan papazlar, aşağı yukarı tamamen tabii laiktirler.⁴⁰ Hiçbir şekilde kiliseyle ilgili olmayan, kilise emirlerine asla bağlı olmayan her insan laiktir.⁴¹

Laïcisme, modern anlamda, kuruluşlara, dinî olmayan bir karakter vermeye yönelen doktrin.⁴² Tüm halk hayatının laikleştirilmesini tavsiye eden politika veya doktrin.⁴³

Laïcité (Laiklik): "Sivil toplumla dindar toplumu ayırmanın ilkesi, hiçbir dinî gücü uygulamayan devlet ve hiçbir siyasi gücü uygulamayan Kilise".⁴⁴ "Laiklik fikri kesin olarak din fikrine karşıt değildir, fakat laiklik fikri, en azından din dışı ile kutsalın farkını ihtiva eder. Laiklik, insan hayatının bir kısmını dinin etkisinden çıkarmayı gerektirir."⁴⁵

Buraya kadar verilen bilgiler kısaca özetlenecek olursa: Teorik veya spekülative ateizm, evren üzerinde etki yapan bir aşkın'ın, ister inkar edilerek (asertorik ateizm), isterse problem çözülemez diye açıklanarak (agnostik ateizm), isterse problem anlamdan yoksun diye yargılanarak (semantik ateizm) olsun, kesinlikle tasdik edilmediği bir doktrindir. Pratik ateizm veya dinî ilgisizlik, Tanrı yokmuş gibi yaşayanların veya diğer bir deyişle, ister Tanrı'nın varoluşunu tasdik ederek, isterse problemi ortaya koymaktan vazgeçerek olsun, Tanrı probleminde hayati bir düzey tanımayanların (s.397) tutumudur. Spekülative-pratik ateizm, Tanrı'nın insan hayatı üzerinde veya genel hayat üzerinde veya en azından halkın hayatı üzerinde (Laisizm) etkiye sahip olmasına gerek göstermeyen doktrindir.⁴⁶

Çağdaş ateizmin çeşitlerine geçmeden önce, onun kaynakları hakkında kısaca bilgi vermek konu bütünlüğü açısından önem arz etmektedir. Ateizme kaynaklık eden bazı düşünürleri doğum tarihlerine göre şöyle sıralayabiliriz:

³⁹ Paul Foulquié, *Dictionnaire de la langue philosophique*, Paris, 1992, s.397.

⁴⁰ Emile Litré, *Dictionnaire de la langue Française*, Paris 1873, Laïque maddesi.

⁴¹ M.N. Bouillet, *Dictionnaire Universel des sciences, des lettres et des Arts*, Paris 1861, s.902.

⁴² Paul Robert, a.g.e., s.966.

⁴³ Paul Foulquié, a.g.e., s.397.

⁴⁴ Paul Robert, a.g.e., s.966.

⁴⁵ Paul Foulquié, a.g.e., s.397.

⁴⁶ Jules Girardi, a.g.e., s.393.

Ludwig Feuerbach (1804-1872): Çağdaş ateizmin pederi olarak kabul edilmektedir. Dinin tüm çağdaş eleştirilerinin kaynağı olarak Feuerbach gösterilmektedir. Marx, Freud, Nietzsche gibi ateistler doğrudan Feuerbach'tan etkilenmişlerdir. 16 yaşından itibaren teoloji ile uğraşmaya başlayan Feuerbach, 1823'te istediğini gerçekleştiriyor. Çalışmalarına Heidelberg'de başlayan düşünür çok çabuk düş kırıklığına uğruyor. 1824'te, Berlinde iki yıl boyunca Hegel'in kurslarını takip ediyor. Hegel'i bir kurtarıcı olarak gören Feuerbach kardeşine şöyle yazıyor: "Teolojiyi felsefe ile değiştiriyorum. Felsefenin dışında kurtuluş yoktur".

Hegel Hıristiyanlıkla felsefeyi birleştirmeyi isterken, Feuerbach, felsefe adına Hıristiyanlığı reddediyor. Hegel ile zihni kopukluğu, 1839'da gerçekleşecektir. 1841'de yayınladığı **Hıristiyanlığın Özü** isimli eserde bu kopukluk sergileniyor.⁴⁷

Feuerbach hayatını Tanrı'yı inkâr etmekle geçiren ve ateist insanı icat eden bir çeşit ateist keşiştir. Tanrı'ya karşı yeni davalara girişen Feuerbach'ın değiştirmedığı özdeyişi şudur: "tanrı insanın bir ürünüdür". Teolojinin biçim değişikliğini antropolojide gören düşünürü göre söz konusu olan insanı Tanrı'ya bağlamak değil, Tanrı'yı insana indirgemektir. Ona göre din, insanın hayal ettiği, bazı insanî gerçeklerin efsanevi formundan başka bir şey değildir. İnsanı kendi fiillerinden sorumlu tutmak için Tanrı'nın inkârı şarttır. Dinle ilgili bütün temsiller, insanî ihtiyaç ve arzuların öbür âlemde yansımalarıdır. Ateist filozofa göre uluhiyetin sujesi Akıldır, Aklın sujesi ise insandır.⁴⁸

Teolojiyi antropolojiye indirgeyen filozof Tanrı'nın, insanın bir yansıması olduğunun bilinmesi gerektiğini iddia eder. Ona göre ilâhî varlığın arzuları ile insanî varlığın arzuları arasında fark yoktur, Tanrı'nın varlığı ile insanın varlığı arasında da bir fark yoktur, bunlar birbirine özdeştir.⁴⁹ Tanrı, insanın özüdür. Tanrı'nın sonsuzluğu ile insan cinsinin sonsuzluğu eşdeğerdedir. Din, sadece insan gerçekliğini Tanrı haline dönüştürüyor. Tanrı, insanın aldatılmış özüdür.⁵⁰ Tanrı, insanın aynasıdır.⁵¹

Feuerbach'ın ortaya koymaya çalıştığı yansıtma teorisi, hak dinlerin hiçbirisiyle bağdaşmıyor. Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâmiyet geldikleri toplumdaki ezilen halk tarafından öncelikle kabul edilmiştir. Bu hak dinlerin toplumdaki haksızlığa, zulme ve adaletsizliğe karşı tam bir isyanıdır. Tahrif olmuş günümüz Yahudilik ve Hıristiyanlığı, ilk vahyolunuş şeklinden uzaklaşmış olduğu için Cenabı-ı Allah insanlık için İslâmiyet'i göndermiştir. İslâm dininin değerleri de kıyamete kadar değişmeden kalacaktır. İnsanlığın kurtuluşu İslâmî değerlerin yaşanmasına bağlıdır.

Karl Marx (1818-1883), Yahudi bir aileden doğdu. Büyük babası haham idi, babası, avukatlık durumunu kaybetmemek için 1816'da Protestanlığa geçti.⁵² Burjuvaz bir aile çocuğu olan Marx, hukuk, tarih ve felsefe öğrenimi yaptı. Önce Hegel'in sonra

⁴⁷ Marcel Neusch, a.g.e., s.45.

⁴⁸ A.g.e., s.47.

⁴⁹ A.g.e., s.48.

⁵⁰ A.g.e., s.51.

⁵¹ A.g.e., s.52.

⁵² Roger Verneaux, *Histoire de la philosophie contemporaine*, Paris 1987, s.6.

da Feuerbach'ın düşüncelerini keşfetti ve genç Hegelcilere devam etti.⁵³ “Democritos ile Epicuros'un Tabiat Felsefesi Arasındaki Farklar” isimli doktora çalışmasını 1841'de tamamladı. Bu eserinde, idealist temele sahip olan Hegel felsefesinden ateist fikirler çıkaran Marx 1842'de **Reinische Zeitung**'un yazı kuruluna girdi, daha sonrada bu gazetenin müdürü oldu. Hegel'de gördüğü tutarsızlıktan ötürü Hegel ve Sol Hegelciler'e karşı saldıran Marx, materyalist bir tavır aldı. Marx, sınıf anlayışında, devrimci demokrasiden proleter sosyalizme geçti (1844). 1845'te Bürüksel'de Engels (1820-1895)'le bir araya geldi, burada Komünist Lig'i isimli gizli bir propaganda derneğine katıldı. Marx ve Engels 1848'de Komünist Partisi Manifestosu'nu kaleme aldılar. Bu eserde, “yeni bir dünya anlayışı, yani sosyal hayat alanını da kapsayan tutarlı materyalizm; kavrayıcı ve derin bir gelişme teorisi olan diyalektik; sınıf mücadelesi tarihini ve yeni bir toplumun yaratıcısı olan proleteryanın dünya çapındaki tarihi rolü ortaya konmuştur.”⁵⁴ Marx politik ekonomi üzerinde önemle durmuş, ömrünün büyük bir kısmını **Kapitali** yazmaya harcamıştır. Politik ekonominin geliştirilmesi de, sosyalizme temel hazırlamıştır.⁵⁵

Sigmund Freud (1856-1939): Avusturyalı nörolog ve psikiyatir olan Freud psikanalizin kurucusudur. Dinsizliği tabii olan Freud, her aşkınlığı yok etmeye çalışmaktadır. Zımnî olarak din duygusunun kendine yabancı olduğunu söyleyen Freud'ün ateizminin temelinde pozitivist bir öngörü, hatta tabii bir pozitivism vardır. Paul Ricoeur (1913-)'ün ifadesiyle Freud'ün ateizmi, Feuerbah'ın, Nietzsche'nin ve Marx'ın ateizminden daha fazla saf pozitivism benzer.⁵⁶ Tanrıyla uğraşmadığı kadar din ile de uğraşmayan Freud'ün çabası, insanı, aşkın ve hayalî bir varlığa bağlayan, kafasına durmadan takılan şuurdan kurtarmaktır.⁵⁷ Kesin olarak ateist bir eğitimi hedefleyen Freud, babadan, okul öğretmeninden daha fazla çocuğu yöneten, ona hizmet eden annenin, çocuktaki dinî duyguyu kaldırması gerektiğine inanmaktadır.⁵⁸ Daima ateist olarak ilan edilen Freud, Yahudi asıllıdır. 4 yaşından 82 yaşına kadar Viyana'da yaşadı. Kültür tarihi ve felsefeye de meraklı olan düşünür, Darwin (1809-1882)'in etkisinde kalmıştır. Nöroloji üzerinde verimli çalışmalar yapan Freud, ünlü hekim ve düşünür Josef Breuer (1842-1925)'in etkisiyle psikopatoloji ve psikolojiye yöneldi. Hastaları, Breuer gibi hipnotize ederek tedavi etmeye başladı. Fakat Freud kısa bir süre sonra hipnotizma yerine serbest çağrışım metodunu kullanmaya başladı.⁵⁹

Dinin kaynağının Oedipus kompleksi olduğunu söyleyen Freud, insanlardaki suçluluk duygusunun dinleri doğurduğunu iddia eder. Düşünüre göre Tanrı, insan olan babanın biçim değiştirmiş şekline başka bir şey değildir. Din ise psikolojinin dışarı

⁵³ Paul Robert, *Dictionnaire universel des noms propres alphabétique et analogique*, Paris 1984, s.1164.

⁵⁴ M. Rosenthal ve P.Yudin, a.g.e., İst. 1975, s.315.

⁵⁵ A.g.e., s.316.

⁵⁶ Bruno Avrain, *Kierkegaard et Freud*, Paris 1988, s.31.

⁵⁷ A.g.e., s.32.

⁵⁸ A.g.e., s.33.

⁵⁹ Meydan Larousse, cilt 4, s.851.

Victor Hugosu ortaya konulur. "Fakat işin aslına gelince o, öz olarak "Almanya'dan ithal edilmiştir" ve oldukça yakından Heidegger'e bağlıdır".⁸¹

Martin Heidegger'in doktrininden beslenen Sartre, *Varlık ve Yokluk*'ta açıklanan Heidegger sistemini düşünmektedir. Ateist bir filozof ve anarşistleştiren bir ahlâkçı olan Sartre, dinlerin sağladığı açıklamaları devre dışı bıraktı. Böylece varlıklar ve objeler anlamdan yoksun göründüler.⁸² Kendinin üstünde asla herhangi bir erk kabul etmeyen⁸³ filozof insan için varlığın özden önce geldiğini, hayatımızda ne yapmamız gerektiğini bize anlatan Yaratıcı tarafından ortaya konulmuş hiçbir ilâhi esas, hiçbir değer olmadığını iddia etti.⁸⁴

Roger Garaudy: 17 Temmuz 1913'te, dinsiz bir ailenin çocuğu olarak, Marsilya'da doğdu. Felsefe öğrenimini yaptı. Nazilere karşı olduğu için 14 Eylül 1940'da tutuklanıp büyük sahradaki Celfa temerküz kampına sevk edildi. 1945'te Fransız Komünist Partisi üyesi oldu. 1945-1951'de Tarn milletvekili oldu. 1956-1958'de Seint bölgesinin milletvekili, 1959-1962'de aynı bölgenin senatörü oldu. 1953'te "Bilginin Materyalist Teorisi" isimli bir Doktora tezi savundu. 1956'da Komünist Partisi siyasi büro şefi oldu. "1959'da Clermont-Ferrand'da, 1965'te Paris'te öğretim görevlisi olarak bulundu."⁸⁵ Medeniyetler Diyalogu Milletlerarası Enstitüsünü kurdu. Marksist Araştırma ve İncelemeler Merkezi Müdürlüğünü yaptı. "Marksist Düşünce Haftaları"nın düzenlenmesinde büyük rol oynayan Garaudy'nin fikir ve doktrin anlaşmazlığı nedeniyle Fransız Komünist Partisiyle arası açıldı, 1970 yılında partiden ihraç edildi.⁸⁶ Garaudy bu durumu şöyle açıklıyor: "Otuz üç yıldır üyesi ve yirmi yıldır da yöneticilerinden biri olduğum Komünist Parti, 1970'de beni ihraç etti. Çünkü şu demeci vermiştim: 'Sovyetler Birliği, sosyalist bir ülke değildir!'"⁸⁷

Marcel Neusch'un naklettiğine göre bu duruma çok kızan Garaudy şöyle diyor: "Hayatımda ilk defa intihara teşebbüs ettim. Beni ümitsizliğe düşüren şey, hayatımın en iyi zamanını verdiğim bu partinin, tanıdığım 2000 (iki bin) insanın başka şartlarda cesaretli, namuslu iken, bu hususta bir kelime söylememesidir."⁸⁸

Garaudy, ihraçtan sonra parti üstünde kalarak hiç kimseden yardım almaksızın inandığı sosyalizmi halka doğrudan yaymak için kendi fikirlerini yazmak yolunu seçti. "Birçok konuyu ele almasına rağmen Garaudy'nin eserleri şu üç eksen etrafında dönerler: Sosyalizm, estetik, iman."⁸⁹

⁸¹ Roger Verneaux, *Egzistansiyalizm Üzerine Dersler*, Çev. Murtaza Korlaeçi, Kayseri 1994, s.62.

⁸² P. Castex et P. Surer, *XXe siècle*, Paris 1953, s.106.

⁸³ J.P.Sartre, a.g.e., s.28.

⁸⁴ Gunnar Skirbekk, Nils Gilje, a.g.e., s.561.

⁸⁵ *Meydan Larousse*, cilt 4, s.952, Roger Garaudy, *Şahitlerim*, Çev. Cemal Aydın, İst. 2006, s. 30.

⁸⁶ Roger Garaudy, *İslâmın ve İnsanlığın Geleceği*, Çev. Cemal Aydın, İst. 2007, s.2.

⁸⁷ Roger Garaudy, *Şahitlerim*, s.14.

⁸⁸ Marcel Neus, *Aux source de L'athéisme Contemporain*, Centurion 1977, s.200.

⁸⁹ A.g.e., s.201.

Düşünür, Komünist Partisinden ihracından sonra uzun süren bir kararsızlığın ardından Hıristiyanlığa geçişini şöyle ifade ediyor: “Senelerce ateizmi öğrettikten sonra, bir insanın hayatındaki bu korkunç altüst oluş, kendinde taşıdığı ve taşımaya devam ettiği Hıristiyanlığı keşfetmektir.”⁹⁰ Neusch’ün belirttiğine göre, *Parole d’homme* (İnsan Sözü) isimli eserinde Garaudy, 1975’te Hıristiyan olduğunu şöyle dile getiriyor: “Benim komünist çabam sosyalizme bu görünümü vermektir. Bütün boyutlarında insanî tamlığın görünümü, Varlığın temel yasasına göre yaşamak: aşk. Öldükten sonra dirilme ötesine geçmeler. Ben Hıristiyanım.”⁹¹

Neusch’ün ifadesiyle Garaudy, “her partinin dışında politik angajmanımı ve her Kilisenin dışında kendi Hıristiyan inancını yaşayan tek insandır”⁹² Garaudy, hakikat araştırmasını devam ettiriyor. Kendi iç dünyasında hakikati son olarak İslâm dininde bulduğu için de 1981’de Müslüman oluyor. Ona göre İslâmiyet çağın biricik dinidir. “Çok değiştiniz, İslâm sizin için bir son olacak mı?” şeklindeki bir soruya onun verdiği cevap şöyledir: “Benim yapım değişmekle varlığını devam ettirir, değişmezse ölür. Ancak aranan doğru bulunmuşsa, o zaman değişme, başkalaşma, değil; bulunan doğruya derinleşme olur.”

Gençliğinden beri bazı hakikatleri bulduğunu vurgulayan düşünür, Peder Carré tarafından sorulan “sizce Hz.İsa kimdir?” sorusu hakkında şunları yazıyor: “Kendine verdiğim ve geniş bir kısmını yayınladığım o cevabımla ilgili olarak 1997’de şunu yazdım: “Ben bu cevabımı Komünist Partisi yöneticisi olduğum bir dönemde vermiştim. Bugün ise Müslüman’ım ve bu cevabın bir tek kelimesini dahi değiştirmeye hiç mi hiç gerek görmüyorum.”⁹³ Komünist Partiden ihracına neden olan açıklaması gibi inandığı hakikatleri açıklamaktan asla çekinmeyen Garaudy, bu durumu şöyle ifade ediyor: “Şunu yazdığım da bazı Hıristiyanlar gazaba geldiler. “Pavlus’un İsa’sı Hz.İsa değildir!” Bir kısım Müslümanlar da şöyle dememden hazzetmediler: ‘İslâmcılık İslâm’ın hastalığıdır’. Faysal Ödülünü alırken, şu sözü söylememi ise hiç tasvip etmediler: ‘Ben İslâm’a bir kolumun altında İncil, diğerinde Marks’ın Kapital’i ile geliyorum!’

Bütün bu söylediklerim, sert fakat nezaket hudutlarını aşmayan tartışmalar doğurdu. Fakat ne zaman ki şöyle bir beyanatta bulundum, işte o zaman yer yerinden oynadı ve bambaşka bir tavır sergilendi:

‘Yahudilik saygı duyduğum bir din, Siyonizm ise mücadele ettiğim bir siyasettir!’⁹⁴

Garaudy, insanî görünümlü bir sosyalizmi savunuyor. Bu şekildeki bir anlayış onu Komünist Partiyle kavgaya sürüklemiş görünmektedir. Düşünüre göre A.B.D. ve Rusya bozulmuş toplum modelleridir. İnsanî amacı olmayan “yayılmak için yayılmayı” esas alan A.B.D. kapitalizmi karşısında, Rusya’nın “Proleterya diktatörlüğü” yer

⁹⁰ Roger Garaudy, *Şahitlerim*, s.2; Marcel Neusch, a.g.e., s.217.

⁹¹ Marcel Neusch, a.g.e., s.217.

⁹² Marcel Neusch, a.g.e., s.199.

⁹³ Garaudy, a.g.e., s.13-14.

⁹⁴ A.g.e., s.14.

almaktadır. İnsanı yabancılaştıran ABD'nin biricik amacı büyümedir. Burada tek değer ölçütü başarıdır, adeta büyümeye tapılır. Büyüme insanın hizmetinde değil aksine insan büyümenin hizmetinde yer alır.

Rusya üretim vasıtalarını efendi yaparak ekonomiye hakim oldu. Bu ekonominin amacı insan toplum olmadı. Burada da sanayileşme ve aşırı büyüme amaç oldu. Ekonomiyi ilgilendiren büyük kararlar kitleleri dışarıda bıraktı. Bu da her şeyin zirvede bürokratik olarak kararlaştırıldığı merkezleştirilmiş bir sosyalizm oldu. Oysa Lenin (1870-1924) kitle tarafından kurulmuş bir sosyalizm istediği için "İşçiler Konseyi"ni kurmuştu.

Garaudy'ye göre, A.B.D.de olduğu kadar Rusya için de geçersiz olan şey ekonomik gelişmeyle halkın gelişmesi arasındaki kopukluktur. Her iki sistemde de tek amaç büyümedir. Bu iki ülkede de büyüme kültürü gelişmiştir. Her birey sadece ekonomik başarılarına göre değerlendirilir.⁹⁵ İnsan adeta üretkenliğin esiridir.

Düşünüre göre toplumun gerçek değişmesi ancak, kitleler kendi öz alın yazılarını kendi ellerine aldıkları zaman gerçekleşecektir. Garaudy'ye göre gerçek sosyalizm, "güçleri bazılarının değil bütün cemaatin hizmetine koymaya yönelik insanî bir projedir."⁹⁶

Geleceği yaratmak, icat etmek herkesin sorumluluğudur diyen Garaudy, Neusch'ün ifadesiyle, "dini, iktidarın hizmetinde bir ideoloji olarak reddediyor, inanç olarak, yani hayat dinamizmi olarak da onu kabul ediyor. İman ile sosyalizm arasında hiçbir muhalefet görmüyor."⁹⁷

François Mauriac 11 Kasım 1965 tarihli bir yazısında şöyle söylüyor: "Bir komünistin, tanrı tanımayan bir marksistin, Roger Garaudy'nin '*Bir Marksist Konsile Sesleniyor*' alt başlığını taşıyan '*Afaroza'dan Diyaloga*' adlı küçük kitabını edininiz. (...) Kabul ve itiraf edeyim ki fikir namusunu ve düşünce hürriyetini kimse Roger Garaudy'den daha ileriye götüremez."⁹⁸

Marksist olarak savaşmalarının insan için olduğunu söyleyen Garaudy'nin ateizmi, -din değiştirme durumundan önceki ateizmi- Marks'ın ateizmi gibi, Tanrı'nın inkârı ile başlamıyor ama "insan özerkliğinin tasdiki ve sonuç olarak, insanı kendi yaratıcı gücünden yoksun bırakan her teşebbüsü reddetmektir."⁹⁹ Müslüman Roger Garaudy'den, kendi ateizminin psikanalizini yazması, gönüllerin haklı olarak beklediği önemli bir arzudur.

Ernst Bloch (1885-1977): Yahudi bir aileden dünyaya gelen Ernst Bloch, çocukluğundan itibaren yerleşmiş düzene tamamen karşıdır. O, insanî amaç olmaksızın sadece verimlilikle uğraşan bir toplumda kapalı kalmanın geçersizliğini ileri sürer. Bloch, 1914-1918 savaşları sırasında Alman Emperyalizmine karşı çıkar. Düşüncesinin eğilimi, *Ütopya Anlayış* (1918) isimli ilk eseriyle belirlenir. Birbirini takip eden

⁹⁵ Marcel Neusch, a.g.e., s.203-204.

⁹⁶ A.g.e., s.206.

⁹⁷ A.g.e., s.214.

⁹⁸ Roger Garaudy, a.g.e., s.81.

⁹⁹ Marcel Neusch, a.g.e., s.212.

eserlerinde daima aynı iz derinleştirilir. *Ümit Teolojicisi, Thomas Münzer* (1921) isimli eseriyle, en belirgin ütopyalardan biri sahneye konulur.¹⁰⁰

“Yahudi Ernst Bloch, 1933’teki sürgüne karşıdır. O, 1924’ten itibaren nazi tehlikesini herkese duyurmuştu. Prague’ı, Viyana’yı, Paris’i dolaşiyor *İlke-Umut* isimli büyük eserinin yazımına, göç ettiği A.B.D. (Filadelfia) de başlıyor. Savaştan sonra 1949’da, felsefe profesörü olarak Leibzig’e çağırılıyor. Dogmatiklikle, köhneleşmişlikle suçladığı Partinin resmi doktrini ile, çok hızlı olarak çatışmaya giriyor. 1956’daki Macaristan’ın istilası anında, saptırmacılıkla suçlanıyor. Görevden alınınca Doğu Almanya’yı terk ediyor. Batı Almanya’da Tübingen’de profesör makamını elde ediyor. Alman editörler, barış edebiyatı ödülünü ona veriyorlar.”¹⁰¹

Bloch, 15 yaşından itibaren de dinî inancın tamamından uzaklaşıyor. Marcel Neusch’ün naklettiğine göre *Traces* (izler) isimli eserinde o, şöyle diyor: “Tasdik günümde, Kilise mihrabı önünde formülü telaffuz etmek mecburiyetinde kaldığım an, üç defa da şunu ilave ediyordum: “Ateizmi seviyorum.” Ateizminde yavaş yavaş ilerleyen Bloch Tanrı’nın var olmadığı ve dinlerin yanlış olduğu inancına ulaşıyor. Bu inanç Feuerbach ve Marx’tan kaynaklanıyor.¹⁰²

Din nedir? Sorusuna Bloch’un verdiği cevap: Din bir kuruntudur. Tanrılar tasavvurla (imagination) desteklenmiş ve açıklanmış insan arzusunun ürünüdür, dolayısıyla bir kuruntudur. İnsan tabiatının dışında hiçbir şey yoktur. Tamamıyla bizim tasavvurlarımızla meydana getirilmiş üstün varlıklar sadece bizim öz varlığımızın fanatik yansıtılmasıdır.

Bloch’a göre din sadece bir afyondur. Bunun için de din zararlıdır. Selefleri Feuerbach ve Marx’ın görüşlerini tekrar eden düşünürü göre, insan bizzat kendisinin yapması gereken şeyi başka birine bıraktığı için din insanı hareketsizleştirir. Din, bir taraftan sahte teselliler üretir, diğer taraftan da bir baskı gücü oluşturur. Oluşturduğu bu güçle din, daima yeryüzünün efendilerine hizmet eder.¹⁰³

Bloch, hak dinlerin doğuşunu incelememiş gibi görünüyor veya bu husustaki bildiği gerçekleri yansıtmıyor. Hak dinlerin (vahye dayalı dinlerin) hemen tamamı sınıf ayırımını kaldırmış, haksızlığa uğrayanları kurtarmıştır. Onun için de her hak dinin etrafında öncelikle, ezilenler toplanmıştır. Tahrif edilmiş dinlerin yanlış uygulanması hakikî dinlere affedilemez. Hak dinde ki hiçbir temel ilke insanın tasavvuru ile yansıtılmış da değildir. Kur’an’ı Kerim nazil olurken Cenab-ı Allah’ın, “Eğer kulumuza (Muhammed) parça parça (âyet ve sureler) halinde indirdiğimiz Kur’an’dan şüphe eder iseniz, haydi onun ayarında bir sûre meydana getirin ve Allah’tan başka güvendiğiniz ne kadar yardımcılarınız ve şahitleriniz varsa hepsini yardıma çağırın. Eğer davanıza sadakatle bağlananlardan iseniz”,¹⁰⁴ buyurması gerçek dine insan elinin asla girmedigini açık olarak gösterir.

¹⁰⁰ Marcel Neusch, a.g.e., s.231.

¹⁰¹ A.g.e., s.232.

¹⁰² A.g.e., s.246.

¹⁰³ A.g.e., s.247-248.

¹⁰⁴ Kur’an 2 / Bakara 23.

Bloch'a göre tanrıları, semavî ödülleri, olağanüstü şeylerin her çeşidini insan kendi özünden üretiyor. Ona göre dinin gizli Tanrı'sı, insanın bizzat kendisinde gizlenmiş olan insanın kendisinden başkası değildir.¹⁰⁵ Dolayısıyla Tanrı, bu dünyadaki insanın geleceğin dünyasına yansımadır; bizzat kendimizde saklı olan şeyin soyut bir ütopyasıdır. Tanrı, ütöpik bir form altında, henüz gerçekleşmemiş olan insan özünün ukunumlaşmış (Hristiyanlıktaki Tanrı, İsa, ruhül kudüs üçlemesinden her biri) ideali olarak görünür.¹⁰⁶

Bu tasvire uygun düşeceği kesin gibi görünen hüküm Xenophanes (M.Ö. VI. asır)'ın, insan biçimli tanrılar ortaya koyan ve bu tanrılara hırsızlık, zina, karşılıklı aldatmalar gibi utanç verici, yüz karası fiiller atfeden Homèros (M.Ö. IX. asır) ve Hésiodos (M.Ö.VIII. asır) için kullandığı şu ifadedir: "Eğer öküzlerin ve aslanların elleri olsaydı, tanrıların heykellerini kendi öz vücutları modeli üzerine yontarlardı".¹⁰⁷ Etyopyalılar tanrılarının basık burunlu ve siyah, Trakyalılar da tanrılarını mavi gözlü ve kızıl saçlı olduğunu söylerlerdi.¹⁰⁸ Xenophanes, M.Ö. IX ve VIII. asırlarda yaşamış olan şairlerin tanrıları insan şeklinde düşünmelerini, haklı olarak yukarıda görüldüğü gibi eleştirirken, bunlardan yaklaşık 28 asır sonra yaşayan Ernst Bloch'un Tanrı anlayışını nasıl eleştirmek gerekeceğini düşüncelere bırakıyoruz. İnsan asla Tanrı olamaz.

Ateizme kaynaklık eden belli başlı düşünürleri ifade etmeye çaba sarf ettikten sonra, çağdaş ateizmin çeşitlerini biraz daha detaylı olarak açıklamaya çalışmanın uygun olacağına inanmaktayız. Çağdaş materyalist ateistlerden bazılarını şöyle belirtebiliriz: d'Holbach (1723-1789), La Mettrie (1709-1751), Didrot, Marx (1818-1883), Bakounine (1814-1876), Engels (1820-1895), Lenine (1870-1924), Haeckel (1834-1919), Le Dantec¹⁰⁹, Stalin (1879-1953). Bu isimler içinden, en etkili materyalist sistemi kuran şüphe yok ki Karl Marx'tır.

MATERYALİST ATEİZM (MARKSİST ATEİZM)

Dine yöneltilen eleştirilerin en etkilişi kuşkusuz Marksist eleştirilerdir. Dolayısıyla bütün ateizmlerin en tehlikelisi de Marksist ateizmdir.

Marx'a göre din bir hastalıktır. Tedavi edebilmek için öncelikle bu hastalığın sebeplerini bilmek gerekir. Sebepler yok edilirse din kendi başına çökecektir.¹¹⁰ Ona göre, "silahların eleştirisini değil, eleştirinin silahlarını düşüneceğiz."¹¹¹

Gerçek olan şey ekonomiktir. "Ekonomi, insanı, dünyayı, tarihi anlamaya yardım eden kırmızı ipliklerdir. Ekonomik durum, sosyal durumu, yani insanlar arası

¹⁰⁵ A.g.e., s.249.

¹⁰⁶ A.g.e., s.252.

¹⁰⁷ Paul Janet, Gabriel Séailles, s.922.

¹⁰⁸ Claude Tresmontant, *Les problèmes de l'athéisme*, Paris 1972, s.314.

¹⁰⁹ A.g.e., s.426.

¹¹⁰ Robert Coffy, *Ateistlerin Tanrısı*, Çev. Murtaza Korlaelçi, Ank. 2003, s.30.

¹¹¹ Roger Verneaux, *Çağdaş Ateizm Üzerine Dersler*, Çev. Murtaza Korlaelçi, Ank. 2001, s.30.

ilişkileri şartlandırır, bu sonuncu da üst yapıda ifade edilir. Bu üst yapı ise, politik sistemler, kanunlar, ideolojiler, sanat, edebiyat ve dindir.”¹¹²

Ekonomik yabancılaşma, bir işçinin imal ettiği şeyden uzaklaşması, ürettiği ürünü pahalıya satın almasıdır. Üretilen bu üründe, işçinin zekâsından, iradesinden, çabasından, alın terinden bir şeyler vardır. Ancak ürettiği ürüne yabancılaşan işçi, Marx’a göre “verimde değerlendirilen, para ödenen, yeri değiştirilen bir ticaret eşyasıdır. O, insan niteliklerinden yoksun bırakılmıştır ve o bir eşya, bir obje olmuştur. Yabancılaştıran bu durum dinî yabancılaşmayı yaratıyor.”¹¹³

Marx’a göre din, insan tarafından üretilmiştir. Din ekonomik yabancılaşmanın sonucu olan bir yabancılaşmadır. Köleliği nedeniyle ezilmiş bir kimse, bizzat kendinde var olan adalet, iyilik, aşk, bilim, bilgelik, hürriyet gibi nitelikleri, Tanrı diye isimlendirdiği bir varlık üzerinde yansıtıyor. Bu hayatta umutsuz olan insan, mutlu olacağı öbür hayatı hayal ediyor.¹¹⁴ İnsan Tanrı’ya taparken, bilmeden bizzat kendine tapıyor.¹¹⁵

Din “bir taraftan gerçek sefaletin ifadesi, diğer taraftan gerçek sefalete karşı bir itirazdır. Din ezilmiş bir yaratığın, kalpsiz bir dünya kalbinin iç çekmesidir, o, ruhsuz bir zamanın ruhu gibidir. Din halkın afyonudur.”¹¹⁶

Robert Coffy’nin ifadesiyle Marx’a göre, “afyon gibi din de, insanı hayale ve yanılgıya daldırır, din onu yapay cennetlerde korur. O, dünyaya, bilimsel olmayan, efsaneye benzeyen bir açıklama getiriyor. Din insanı, esasta sadece kendinin yansıtması olan bir Tanrı’ya ve bir cennete başvuru halinde tutuyor. O, insanı, insanlığın daha mutlu olması için dünyanın değişimi olan çalışmasından çeviriyor.”¹¹⁷

Materyalist ateizmde **aşkınlık** fikri de bir yanıltmacadır. Derin düşünme (reflexion) kendi içinde bir tekevvün (oluş) ihtiva eder. Roger Garaudy, bu durumu şöyle açıklıyor: “Ben’im’de, ‘ben’im’den sayılmayacak kadar çok ben’im vardır; çünkü bildirim eylemi bu bildirim içeriğini aşar, geçer. Aşkınlık antinomisi budur.

Derin düşünme ve eylem zaten aşkınlık, iç ikileşme, diyalektik içerir. (...) Demek oluyor ki beşeriliğin, kendine oranla aşkınlığı vardır.”¹¹⁸ (...)

Aşkınlık kopma değil derinleşme, ya da daha doğrusu, diyalektik geçme, aşmadır. Sorun, aşkınlığı dışta oluş kategorisi içinde başka türlü düşünmektir, yoksa aşkınlık yabancılaşmanın bir başka adı olur ve böyle bir tanrının adı da bir putun adıdır.”¹¹⁹

Aşkınlığın bir Tanrı unvanı olarak değil, insanın bir boyutu olarak araştırılması gerektiğini vurgulayan Garaudy şöyle diyor: “Aşkınlığın belirmesi, ortaya çıkması

¹¹² Robert Coffy, a.g.e., s.32.

¹¹³ A.g.e., s.35.

¹¹⁴ A.g.e., aynı yer.

¹¹⁵ A.g.e., s.36.

¹¹⁶ A.g.e., s.37.

¹¹⁷ A.g.e., s.39.

¹¹⁸ Roger Garaudy, *Yirminci Yüzyılda Marksizm*, Çev. Galip Üstün, İst. 1968, s.112.

¹¹⁹ A.g.e., s.119.

ayrıcılık bir deney değildir ve din bilimsel (teolojique) ya da dinsel yanı yoktur. Bu, doğaüstü bir müdahaleyle doğal düzenin inkıtaa uğraması değil, en gündelik deney, özgül olarak beşerî deneydir; yaratımın deneyi.

Aşkınlık ortak hayatın bir boyutudur. Başkaları için yaşamak ve başkaları için ölmenin her zaman var olan olanağıyla teyit edilmiştir.¹²⁰ (...) Bu anlayış, (...) insanın yaratıcı olduğunu, kendi kendinin yaratıcısı olduğunu anlamamıza yardımcı olur ve bize, yaratımın tersi olan yabancılaşmanın üstesinden gelmenin araçlarını verir.”¹²¹

Bu ifadeler Müslüman Garaudy'nin değil, ateist Garaudy'nin fikirleridir. Müslüman Garaudy daha sonra şu ifadeleri kullanıyor: “İslâmı seçmek, çağı seçmektir. Çünkü İslâmiyet bu çağın yegâne dinidir. Çağın ümididir. (...) Bana göre İslâm, çağları arkasında sürükleyen bir dindir. Diğer dinler ise, çağların arkasından sürüklendi. Yani İslâm dışındaki bütün dinler, zamana uyduruldu. Reforma tabi tutuldu. Mukaddes kitaplar çağlara göre tahrif edildi. Kur'an ise indirildiği gündün beri hep zamana hükmetti. O, zamanı değil, zaman onu takip etti. Zaman yaşlandıkça o gençleşti. İşte aradaki fark budur. (...)

Marksizm, kapitalizm ve İslâm arasındaki fark nedir? Biri insanı devlete karşı esir eder. Diğeri ise sermayeye karşı. Yani Marksizm ile kapitalizmin ikisi de insanı sömüren sistemlerdir demek istiyorum. Ama İslâm bunlara karşı, insana prestijini iade eden bir sistemdir. Dünyanın içinde bulunduğu bunalımdan ancak Kur'an'la kurtulabiliriz. (...) Batı'nın çözüm getiremediği, içinden çıkamadığı meselelere İslâm çözüm getiriyor. Müslüman olarak bizlerin vazifesi Sovyetvarî ya da Amerikavarî değil, İlahî akidelere dayalı, yeni, özel bir ekonomik gelişme modeli sunmaktır.”¹²²

Marx'ın dine yönelttiği eleştirilere Robert Coffy'nin getirdiği eleştirileri şöyle özetleyebiliriz: “Marx dinin 'niçinine' değil 'nasılına' cevap veriyor. Marx, Tanrı'ya ve semaya inancın nasıl doğabildiğini açıklıyor. O, bize insanın hangi durumlarda, hangi şartlarda, ibadette yalvardığı Tanrı'ya yöneldiğini söylüyor. Ve hepsi bu kadar.”¹²³ (...) İnsan semaya tatbik etmek için ilah fikrini nereden aldı? Niçin cinsimizin bu kendi başına hareketi her tarafta gözlemlenebiliyor? Sema veya başka bir şey, ne olursa olsun bu ilâhileştirme fikri niçin var? (...) İnsanın bu Mutlak isteğini niçin kendi kendine yakaladığını kimse henüz söyleyemedi. Bu niçine cevap Allah'ın varoluşunda ve insanın Allah tarafından yaratılmış olduğu kabulünde vardır.”¹²⁴

Allah'a inancın tamamının yok olması için, insanı bütün yabancılaşmalardan kurtarmak yetecek midir?¹²⁵ (...) Eğer Tanrı'yı insan icat ettiyse ve O'nu hayalinde icat ettiyse, eğer toplumun yapısı ile Tanrı'nın oluştuğu fikri arasında bir ilişki varsa, çok kaba, felsefesiz, kendi zamanının ve kendi çevresinin diğer halkları ile

¹²⁰ A.g.e., s.121.

¹²¹ A.g.e., s.122.

¹²² http://www.sevde.de/Yabanciler/roger_garaudy.htm.

¹²³ Robert Coffy, a.g.e., s.40.

¹²⁴ A.g.e., s.41.

¹²⁵ A.g.e., s.42.

karşılaştırıldıkları zaman medeniyetten çok ilkel halkın, Yahudi halkının en yüksek en saf olan Tanrı kavramına sahip olmasını açıklamak nasıl olur?¹²⁶ (...)

Marksistler aşkın ve yaratıcı bir Tanrı'yı reddediyorlar, fakat bunun yanında dünyayı ve insanı ilahlaştırıyorlar. (...) Netice olarak Marksizm, Etienne-Borne'un çok haklı olarak not ettiği gibi, panteizmin yeni bir şekli değil midir? Marksizm, dinlerin Tanrı'sını (...) reddediyor, bu dünyada O'nun yerini ya tarihle veya bu tarihin yapıcısı olan insanla dolduruyor. Bu ise panteizmin yeni bir şeklidir."¹²⁷

Marksizmin ilahlaştırdığı başka bir kurum da komünist partisidir. İyi ve kötünün belirleyicisi partidir. "Partinin çizgisinde olan her şey hakikattir, güzeldir ve iyidir. Partiye karşı olan her şey de yanlıştır ve kötüdür. Parti mutlaklıdır. (...)

Bir komünist Parti üyesi, her zaman ve her yerde, bütünüyle Partinin yararını hesaba katmaya, ve Partinin yararını, kendi şahsî problemleri ve yararlarının üstünde tutmaya mecburdur."¹²⁸

RASYONALİST ATEİZM

Bütün ateistler kendi inançsızlıklarını akıl üzerine kurduklarını kabul ederler. Marksizm, egzistansiyalizm, en ateşli din inkârcısı Nietzsche'nin kurduğu sistem de böyledir. Bu ateizmlerle, rasyonalist ateizm arasında açık bir farkın varlığı da gerçektir. Marksist veya egzistansiyalist, hakikat adına değil de, din tarafından inkâr edilmiş bazı öz değerler adına ateist olarak hareket eder. "Aksine rasyonalist, dinin, hatta bütün dinlerin yanlışlığının zihinsel kesinliğine ulaştığı için ateist olduğunu ilan eder. (...) Rasyonalist ateizm gerçekten inançsızlığın en tipik formudur. Masonların ve diğer 'liberalilerin' Kilisenin etkilerine karşı ve halk kuruluşlarını, özellikle okulları laikleştirmek için savaşmalarının ismi budur."¹²⁹

Bu ateizme göre bilim, aydınlığın araştırılması iken din koyu karanlığa eşdeğerdedir. Dolayısıyla koyu karanlıkla aydınlığın birlikte varoluşu mümkün olmadığı gibi, din ile bilimin barışması mümkün görünmüyordu.

Rasyonalist ateizmin mensupları arasında, "hâlâ" insanlığın, aklın yasalarına göre yaşayabileceğine, saadetin şartlarını ve evrensel barışı aklın başaracağına inananlar vardır. Onlar arasında agnostikten daha ateist olanlar da vardır.¹³⁰

Ignace Lepp'e göre, yirminci asırda, rasyonalist ateizmi öğreten yazar ve düşünürler arasında, inançsızlığın bu çeşidini Ernest Renan (1823-1892) ve Alain'den daha iyi temsil eden Jean Rostand'dır. Rostand dar kafalı olmayışı ve zihnî dürüstlüğüyle birçok genç ateiste etki etmiştir. Bu nedenle XX. yüzyıl rasyonalist ateizminin temsilcisi olarak ele alınmaya daha layık görünmektedir.¹³¹

¹²⁶ A.g.e., s.45.

¹²⁷ A.g.e., s.46-47.

¹²⁸ A.g.e., s.47.

¹²⁹ Ignace Lepp, *Psychanalyse de l'athéisme moderne*, Paris 1966, p. 156-157.

¹³⁰ A.g.e., s.162.

¹³¹ A.g.e., aynı yer.

Jean Rostand (1894-1977): 30 ekim 1894'te Paris'te doğar. Dram yazarı Edmond Rostand ile şaire Rosemonde Gérard'ın oğlu olan Jean Rostand, çocukluğunu Cambo-Les-Bains (Pays basque)'da, villa Arnaga'da geçirir. On yaşında, Jean-Henri Fabere'in *Böceklerle İlgili Hatıralar*'ını keşfeder. Üstün bir kalem kuvvetiyle donatılmış olmasına rağmen edebiyattan daha ziyade bilimlere cezp edildiği için lisansını Paris Bilimler Fakültesinde alır. Babasının ölümü ile, 1922'de Ville-d'Avray'a yerleşir. Palais de la Découverte (Keşifler Sarayı)'de 1936'da biyoloji bölümünün kuruluşuna katılır. Gerçek bir biyoloji tutkunu olarak ortaya çıkan Rostand, Birinci Cihan harbi esnasında, Profesör Vincent laboratuvarında tifo karşıtı aşilar üzerinde çalışır. Ville-d'Avray'da bağımsız özel laboratuvarını kurar. O, çok sıkıcı olarak eleştirdiği üniversiter kuruluşların dışında kalır. Hayatın kaynaklarıyla çok ilgilendiği için kurbağagiller, döllenmesiz cücüklenme, yumurtalar üzerine soğuk eylemi inceler ve kalıtım hakkında birçok araştırmalar vaat eder.

Biyolojist, bilimler tarihçisi, filozof ve denemeci olan Jean Rostand, atomik silahlanmaya karşı olması bakımından bir barışseverdir. Kesin kaniya varmış bir ateist olarak isim yapan düşünür 1959'da Eduard Herriot kürsüsünde Fransız Akademisine seçilir. 1975'te, Milli Eğitimin Genel Yardımlaşma Kurumunun (MGEN) Kuruluşunun Enstitüsü tarafından verilmiş olan Eğitim Ödülünü alır. 1977'de Şeref Başkanı olduğu Hür Düşünce Kongresine katılır. 3 eylül 1977'de Ville-d'Avray'da ölür.¹³²

Ignace Lepp'in belirttiğine göre Jean Rostand, *Ce que je crois (İnandığım Şey)* isimli eserinde şöyle diyor: "Ben, tarihimizin geçmiş zamanlarında atalarımıza yapılmış sözde 'vahyin' farkına varma kapasitesinde değilim... Benim nazarımda tek tek kişiler değerlidir, zekâ tarafından her zaman yeniden yaratılabilen inançlar, bilim tarafından veya hür düşünce tarafından temin edilmiş yeni kanıtlardan (matériaux) itibaren, bugünün insanının zihninde yeniden oluşabilirler" (P.15-16).

Burada görüldüğü gibi Rostand'a göre hakikati elde etmenin tek vasıtası akıldır. Aklı esas alan düşünür, sadece vahyi değil, vahyin imkânını da reddeder. Ona göre, vahyedilmiş hakikatlere inananlar, bu hakikati, sadece pasif olarak, olduğu gibi kabul edilecek, tamamen olmuş bitmiş bir doktrinin gövdesi olarak anlarlar.¹³³ Düşünüre göre yüzeysel inançlı, tembel insanlar, bütün problem ve sorunların cevabını vahiyden beklerler.

Rostand, ateizmi doğrulamak için tamamıyla yetersiz ve agnostik doğrulamalarla yetinmeyip kendi biyolojist inancını şöyle ortaya koyar: "Bizimle hayvan arasında, şöyle veya böyle var olan fark, asla nitelik değil sadece bir nicelik farkıdır; hayvanla aynı kumaştan, aynı cevherdeniz" (P.19). Leep'e göre Rostand, "uzuvlu olan her varlığı, ne kadar basit olursa olsun, kendine kardeş olarak hissediyor. Böyle bir bilimsel iman iddiası (profession), bugünün yetişmiş Hıristiyanlarının büyük

¹³² [http://fr.Wikipedia.Org/Wiki/Jean Rostand](http://fr.Wikipedia.Org/Wiki/Jean_Rostand).

¹³³ Ignace Lepp, a.g.e., s.164.

çoğunluğunu şoke etmeye sebep oldu.” Aziz François d’Assise ve Yahudi Bilgin, Teillard de Chardin en küçük bir şüphe olmaksızın bunu onaylamış olacaktır.

Ateist Rostand’dan yapılan bazı alıntıları da şöyle verebiliriz. Beynelmilel dilin (Éspéranto) yayılması için çalışarak, bilginin en iyi iletişimi için ve halkların karşılıklı anlaşılmalari için de çalışarak başarılacağından şüphe etmiyorum. İnsan cinsinin birliği dil ortaklığı (communauté) doğuruyor. Bana göre bütün insanların beynelmilel dil ile iletişim yapabilecekleri zaman uzak değildir.”

“Bir insan öldürülür, katil olunur. İnsanlardan milyonlarca öldürülür, kahraman olunur. Onların tamamı öldürülür Tanrı olunur.” “Atom enerjisinden kurtulabilecek, gezegenlere seyahat edilecek, ömür uzatılacak, tüberküloz ve kanser tedavi edilecek, fakat bir avuç alçak (indignes) tarafından yönetilmenin sırrı bulunamayacaktır. Hakiki insan olmaya layık olmamızdan önce, bilim bizden Tanrılar yaptı.”¹³⁵

Görüldüğü gibi rasyonalist ateizmin kabul ettiği biricik ölçü akıldır. Akıl normal insan olmanın zorunlu şartıdır, ancak fizik-metafizik her şeyi çözecek güçte de değildir. Beş duyunun verileriyle çalışan akıl Tanrı da olamaz. Allah’ın sadece insan cinsine verdiği bir yetenek olan akıl, tıpkı duyu organlarımız gibi belli bir alanda, kudreti ölçüsünde iş görür. Gözün görmesi, kulağın işitmesi, dilin tatması nası sınırlı ise aklın gücü de sınırlıdır.

Bir bilim adamı kendi alanında uzman olabilir, olmasın da gerekir. Ancak, âlemdeki bütün bilimlerin, kendi bilim alanının içine girdiğini iddia edemez, aksi halde yanılgıya düşer. Jean Rostand’ın, biyoloji alanında yaptığı çalışmalarda yeni buluşlar ortaya koyması normaldir. Zaman ve mekândan münezzehtir olan Allah’ı, zaman ve mekân içinde, uğraştığı laboratuvar içinde, fizikî olarak, fizikî gözle araması gerçek Tanrı kavramı ile zaten çelişiktir.

EGZİSTANSİYALİST ATEİZM

Egzistansiyalizm insanlığın orijinine kadar gider. Onun, günümüzdeki birçok şeyler gibi laikleştirilmiş dinî bir düşünce olduğu da söylenebilir. Egzistansiyalizmin ilk düşünürlerinin, Augustin (354-430), Bonaventura (1221-1274), Pascal (1623-1662), Kierkegaard (1813-1855), birer Hıristiyan mistiği oldukları daima hesaba katılmalıdır.¹³⁶

Çağdaş egzistansiyalizmin babası Kierkegaard kabul edilir. Bu egzistansiyalizmde iki ana eğilim vardır. Biri soldur, diğeri ise sağdır. Sol egzistansiyalizm ateisttir, sağ egzistansiyalizm ise Hıristiyan veya en azından teisttir. “Sol egzistansiyalizm, şef olarak Almanya’da M.Heidegger (1889-1976), Fransa’da Heidegger’e sınımsız bağlı olan J.P.Sartre (1905-1980)’a sahiptir. Sağ egzistansiyalizm,

¹³⁴ A.g.e., s.165.

¹³⁵ http://fr.wikipedia.org/wiki/Jean_Rostand.

¹³⁶ İgnace Lepp, a.g.e., s.192.

Almanya'da K.Jaspers (1883-1969), Fransa'da ise, ruhen yakın fakat gelişimi bağımsız olan G.Marcel (1889-1973) tarafından temsil edilmektedir."¹³⁷

Ateist sol egzistansiyalizmin bazı tanınmış isimleri, Heidegger, J.Paul Sartre, Simone de Beauvoir (1908-1986) ve Merleau-Ponty (1908-1961)'dir. Ateist egzistansiyalizmin tipik temsilcisi, Martin Heidegger'in felsefesidir. Ancak, düşüncesinin açıklığı, edebî eserleri sayesinde daha fazla okunması, Heidegger uzmanlarınca bile kolay anlaşılması, Tanrı'nın yokluğunu diğer ateistlerden daha açık bir şekilde ortaya koyması, gençlik üzerinde, sınırlar ötesinde bile, baskın bir etki uygulaması nedeniyle bu ateizmin temsilcisi olarak Sartre yeğlenecektir. Diğer taraftan bugün, Katolik, Protestan, Ortodoks, Yahudi gibi inananlar arasında, en azından ateistlerin sayısı kadar insan, sağ egzistansiyalizmin bayraktarlığını yapmaktadır.¹³⁸

J.P. Sartrenin Ateizmi

Ateistlik "Sartre'in düşüncesinin merkezini teşkil ediyor; dinsizlik onun egzistansiyaliz- minin hareket noktasıdır. Varoluşculuğu halka yaymak amacıyla verdiği bir konferanstan alınan iki parça bunu açık bir şekilde anlatıyor: Varoluşculuk, mütacanis bir Allahsızlık durumunun bütün sonuçlarını çıkarmak için gösterilen bir çabadan başka bir şey değildir. Varoluşculuk, insanı katiyen ümitsizliğe düşürmüyor. Fakat eğer Hristiyanların söyledikleri gibi her dinsizlik hareketine ümitsizlik adı verilirse, varoluşculuk köklü (ve tam) ümitsizlikten hareket ediyor. (EH, s.94; aynı eser, s.89)¹³⁹

Sartre'in burada verdiği hüküm, başta belirttiğimiz sağ egzistansiyalizmi ilgilendirmez. Zikredilen konferanstan alınan ikinci metin ise şöyledir: "XVIII.inci yüzyılda, filozofların dinsizliğinde, Allah kavramına yer verilmemiştir, fakat, özün (essence) varlıktan (existence) önce geldiği fikri aynı derecede büsbütün kaldırılmıştır. (...) Benim temsil ettiğim Allahsız varoluşculuk daha mütacanistir. Bu Allahsız varoluşculuk, Allah mevcut olmamakla beraber, hiç olmazsa, kendisinde varlığın, özden önce geldiği bir varlığın bulunduğunu, hiçbir kavram aracılığıyla tarif edilemeyen böyle bir tariften önce mevcut olan bir varlığın bulunduğunu ve bu varlığın insan olduğunu bildiriyor... Böylece, mademki, insan tabiatını kavramaya yarayan Allah mevcut değildir, o halde insan tabiatı yoktur." (EH. s.20-22)¹⁴⁰

Nietzsche gibi Sartre da Tanrı'nın ölümünü ilan ediyor. Robert Coffy'nin aktarımıyla *Şeytan ve Yüce Tanrı* isimli piyesinde şu ifadeler yer alıyor: "Heinrich, dikkate değer şeytanlığı sana tanıtacağım: Tanrı yoktur. O yoktur. Sevinç, sevinç gözyaşları! (...) Ben bizi özgürleştiriyorum. Artık ne cennet ne cehennem: Dünyadan

¹³⁷ Roger Verneaux, *Egzistansiyalizm Üzerine Dersler*, s.7.

¹³⁸ Ignace Lepp, a.e.g., s.192.

¹³⁹ Charles Moeller, *Jean-Paul Sartre ve Tabiatüstünün Bilinmemesi*, Çev. Mehmet Toprak, İst. 1969, s.121-122.

¹⁴⁰ A.g.e., s.123-124.

başka bir şey yoktur. Ve Hilda'da şöyle tekrar ediyor: tanrı ölmüştür... tanrı'nın ölmüş olduğunu size söylüyorum..."¹⁴¹

Burada kullanılan "tanrı ölmüştür" ifadesinin anlamı, artık biz Tanrı'ya inanmıyoruz, O'na inanmayı reddediyoruz demektir. Eğer Tanrı inkâr edilirse insan kendi öz hürriyetine sahip olur. Roger Verneaux'nun aktarımıyla J.P. Sartre şöyle diyor: "Takdim ettiğim ateizm, eğer Tanrı yoksa en azından varoluşu özden önce gelen bir varlık, hiçbir kavramla tanımlanabilmiş olmasından önce var olan bir varlık vardır, ve bu varlık insandır."¹⁴² Böylece insan hür oluyor, kendi projesini kendisi çiziyor. İrade için zorunlu olan ve hürriyeti sınırlayan değerler de yoktur.

Sartre'ın ateist düşüncesinde varlık özden önce gelir. Sartre'da bir yoktan yaratma söz konusu değildir. Varlık yaratılmamıştır. "Yaratık ya ilâhî şuurda daim olarak kalır, o zaman kendi başına mevcut olmaz, yaratık Tanrı'nın kendisi olur veya yaratık, Tanrı'nın dışında kendiliğinden ortaya çıkmış olur, o zaman bizzat kendi kendine, kendi öz temeline ait olur ve yaratma gereksiz kalır."¹⁴³

Sartre varlıkları üçe ayırır: Kendinde varlık, kendisi için varlık, başkası için varlık.

Kendinde varlık, Sartre felsefesinin kilit noktasını oluşturur. Buna göre, Evren sadece nesnelere ve fenomenlere oluşmuştur. Evrende nesnelere başka bir şey yoktur. Evrendeki varlıklar tabii olarak kendi başına vardırlar.

Varlık hiçbir şekilde yokluktan çıkartılamaz. "O, ne mümkünden türetilir, zira imkân şuurun bir biçimi (mode)dir, ne de zorunludan türetilir. Zira zorunluluk sadece ideal önermeler bağı ile ilgilendir. Varlık, aktiviteye sahip olmadığı için başka bir varlıkla da ilgilenebilir. O halde varlık nedensiz, sebepsiz, açıklamasız saf bir olgudur. İster mantıkî, terimlerle saçma olsun, ister ontolojik terimlerle kontenjan olsun, isterse edebî terimlerle gereksiz olsun bunlar söylenerek ifade edilebilir."¹⁴⁴

Kendisi için varlık, insan gerçeğidir. Bu varlık, bir süje veya özneliktir. İnsan gerçeği bir şuurdur. Fakat insan gerçeği tamamen boştur, hiçbir muhtevaya sahip değildir. O, yoktur. "Kendinde varlık tam, yoğun bizzat kendine özdeş, bizzat kendinin aynı olan bir varlıktır; kendisi için varlık ise, bir varlığın basıncından kurtulma, kendine göre varlıktan ayrılıp uzaklaşmadır. (...)

Kendinde şey, var olan nesneden başka bir şey değildir, kendisi için, var olduğu şey olmama gücüdür. Ben, inkâr ettiğim düşüncede ancak kendimin şuuruna varıyorum. Bu masadan aldığım şuurda kendimi, bu masa olmayan olarak, onun dışında olarak yakalıyorum. (...) Şuur bir kasıtlılıktır. Daima bir şeyin şuurunda bulunduğu için sürekli kendine doğru yansıtılmış olan kendinde ile ancak varoluyor. (...) İnsanî gerçeklik varoluşa gelişinde, tamamlanmamış bir varlık olarak kendini yakalıyor. (...) İnsanî gerçeklik, asla verilmemiş olan kendinde ile aydınlığa doğru devamlı bir

¹⁴¹ Robert Coffy, a.g.e., s.64.

¹⁴² Roger Verneaux, *Çağdaş Ateizm Üzerine Dersler*, s.46.

¹⁴³ Roger Verneaux, *Egzistansiyalizm Üzerine Dersler*, s.65.

¹⁴⁴ A.g.e., s.66.

aşmadır.¹⁴⁵ Burada insanı, kendine çekmeyi sürdüren bir ideal vardır. Sartre'a göre bu ideali, dinler Tanrı diye isimlendiriyorlar. Ancak bu Tanrı aşkınlıktan hiçbir şeye sahip olmayan bir Tanrı'dır. "Tanrı, insanî gerçekliğin kalbindedir, O bütünlük olarak sadece bu realitedir."¹⁴⁶

Sartre'a göre, insan tanrı olmayı düşünen varlıktır. "İnsan olmak, tanrı olmaya yönelmektir, veya tercih edilirse insan, öz itibarıyla tanrı olmak arzusudur."¹⁴⁷ Fakat Sartre için bu ideal boştur. Çünkü Tanrı kavramı çelişmelidir. "Tanrı'nın varoluşunu bilmek, gerçekte Kendindenin varoluşunu, kendisi için olarak, kendisiyle tamamiyle aynı olan bir varlığın varoluşunu doğrulamaktır."¹⁴⁸ Bir varlık aynı zamanda hem kendinde varlık, hem de kendisi için varlık olamaz. Bu Hegelci düşünce tamamen yanlıştır.

Başkası için varlık: Hiç kimse diğer insanların varoluşundan şüphe etmez. Sartre da böyledir. Kierkegaard için olduğu gibi Sartre için de insan bir bireydir. "ben tekim ve yalnızım, zira hiç kimse ben kendim olamaz, benim yerime var olamaz. Fakat Kierkegaard'ın aksine, bu kez Sartre için insan durumunun tam bir tasviri, suçurların çokluğunu ve ilişkisini bilmeyebilir: Egzistansiyalizm yerini başkasına isteyerek bırakır."¹⁴⁹

Bochenski'nin ifadesiyle Sartre, "bizim cinsel organlara sahip olduğumuz için cinsel davranışlar göstermediğimizi, tam tersine, temelde cinsel bir yan taşıdığımızdan, yani başkası için varlık olduğumuzdan cinsel organlar taşıdığımızı ileri sürmektedir. (...) Başkasının var olduğu, utanç fenomeninde bize doğrudan doğruya kendini gösterir."¹⁵⁰

Utanma, suurun doğrudan bir biçimi, yaşanmış bir duygu, yaşanmış bir haldir. "Bütün suur halleri gibi utanma da kısıtlıdır, bir objeye başvurur: Bir şeyden utanıyorum. Bir obje kendimden başka bir şey değildir: Kendimden, olduğum şeyden utanıyorum. (...) Fakat utanma kavramı yabancı bir gözlemciyi ihtiva eder. Birinin önündeki kendimden utanıyorum. Başkası gibi görüldüğüm benden utanıyorum."¹⁵¹

Fakat biri çıkarda görsel alanda bakarsa bu durum bizde bir sıkıntıya neden olur. Böylece başkası bizi kendi görsel alanına çekmeye ve bizi dünyasının bir nesnesi yapmaya çalışır.¹⁵² Başkasının bakışının hükmü altına giren "ben", Başkasının özgürlüğü için bir nesne haline gelir, varlığını Başkasının özgürlüğünde ve başkasının özgürlüğüne kayda geçirildiği biçimde yaşar.¹⁵³ Başkasının hazır oluşu Sartre'cı

¹⁴⁵ Robert Coffy, a.g.e., s.67.

¹⁴⁶ A.g.e., s.68.

¹⁴⁷ Aynı yer.

¹⁴⁸ Aynı yer.

¹⁴⁹ Roger Verneaux, a.g.e., s.73.

¹⁵⁰ I. M. Bochenski, *Çağdaş Avrupa Felsefesi*, Çev. Serdar Rifat Kırkoğlu, İst. 1983, s.208.

¹⁵¹ Roger Verneaux, a.g.e., s.73.

¹⁵² I. M. Bochenski, a.g.e., s.208.

¹⁵³ David West, *Kıta Avrupası Felsefesine Giriş*, Çev. Ahmet Cevizci, İst. 1998, s.204.

manada insanı kendi dünyasından soyar. Onun için; “Cehennem, bu başkalarıdır” onun doktrinini çok iyi özetliyor.¹⁵⁴

Sartre’a göre her şeyi olduğu gibi bilme kapasitesinde bir Tanrı hayal edilince, başkası yüceltiliyor. “Zira bu açıdan Tanrı, soyut olarak alınmış ve fonksiyonunun son sınırına kadar götürülmüş bir başkasından başka bir şey değildir. Fakat insan tecrübesine bağlı olan gerçek başkası, asla insandan başkası değildir.”¹⁵⁵

Verilen bilgilerden de anlaşılabilirliği gibi Sartre, başkası için varlığın, bir insanın kendisinin dışındaki diğer insanlar olduğunu açık olarak belirtiyor. Başkası için varlığın, aşkın bir varlık yani Tanrı olmadığını tekrar tekrar vurguluyor. Hiçbir kimsenin bulunmadığı yerde bazı hususlarda bir kimsenin utanç duymasını neye bağlamak gerekir? Açıklama yapılmıyor.

Sartre’da hürriyet: Sartre’ın ateistliği onun hürriyet anlayışının temelidir. Sartre bu hususta şöyle diyor: “Madenki, ‘metafizik bir göğe kaydedilmiş’ değerler yoktur, ve bir Allah tarafından tasarlanmış ‘insan tabiatı’ da yoktur, o halde, insan tamamıyla kendi kendine terk edilmiştir: İnsanın aralıksız olarak seçmesi ve değerler yaratması gerekir. Eğer, tersine, Allah mevcut olsaydı, objektif değerlerin mevcudiyeti insanı seçme sorumluluğundan muaf tutardı.” (EN, s.721-722)¹⁵⁶

“Hürriyet tabiatımızın bir nitelik veya özelliği değildir. (...) Hürriyetle insan kendine, kendi öz temeline ait olur. (...) İnsan Hürriyeti, projeleri ile, uyguladığı aktivitesi ile, dünya hakkındaki global tutumu ile ancak gerçekleşir ve belirir. Herkes fiilleri ile her fiil dünyayı değiştirmeyi amaçladığı için, hürriyetini öğrenir; kısacası insan dünyada, seçimlerini, projelerini, kendi varlığını yansıtan bir aynadaki gibi belirir. (...) Hürriyetin kendisi ne kadar saf bir olgudan yana olursa olsun: İnsan hür olmakta hür değildir, o, hür olmaya mahkumdur.”¹⁵⁷ Doğumu ve ölümü kendi irade ve seçimine bağlı olmayan insan hürriyete nasıl mahkum olur? Cevapsız kalan sorudur.

Sartre’ın eserlerinde en önemli görülen şey, ateizmdir. Robert Coffy’nin ifadesiyle “Sartre’a cevap vermek gerekir mi? Tek bir cevap yeter: Onun reddettiği tanrının, gerçek Tanrı ile hiçbir ilgisi yoktur. *Sinekler*’in Jupiteri, (...) sonunda düzenli olarak Tanrı’nın inkârına ulaşan *Varlık ve Yokluk*’un uzun felsefi analizleri Tanrı’nın yokluğunu, fakat üstün bir insanı bize takdim ediyorlar.”¹⁵⁸

Hemen her ateizm de olduğu gibi Sartre’ın ateizminde de insan tanrılaştırılıyor. Sartre’ın Tanrısı sadece zanaatkar bir Tanrı’dır. Sartre’ın, kâinatın ve insanın yaratılışı hakkındaki fikirleri tamamıyla temelsiz ve hayale dayanıyor.

DEĞERLE İLGİLİ ATEİZM

Değer adına inançsızlık ifadesi, alışılmışın dışında bir söylemdir. Değer adına ateizm aynı zamanda, günümüz dünyasına ait olmaktan da uzaktır. IV. asırda kral Julien

¹⁵⁴ Roger Verneaux, a.g.e., s.74.

¹⁵⁵ A.g.e., s.76.

¹⁵⁶ Charles Moeller, a.g.e., s.177.

¹⁵⁷ Roger Verneaux, a.g.e., s.70.

¹⁵⁸ Robert Coffy, a.g.e., s.75.

L' Apostat (331-363), daha o zamandan hak din olan Hristiyanlığı küçük düşürmek için şöyle diyordu: "Hristiyanların çoğunluğunun, birinin diğerine karşı yırtıcılığı kadar, insanlar için yırtıcı, yaramaz ve tehlikeli hayvan yoktur." O zamanlar canlandırılmaya çalışılan paganizm, her yönüyle Hristiyanlıktan üstün tutuluyordu.¹⁵⁹ İnananlardaki yetersizlikler, zihinsel eksiklikler ve inananların ahlâkî davranışları, değer adına Hristiyanlığı reddedenlere birer kanıt oluyordu.

Değer adına dini eleştiren filozoflar ve yazarlar son derece çoktur. Ancak günümüz insanları üzerinde en etkili olanları öne çıkartmanın daha iyi olacağı düşünülmektedir. Değerle ilgili ateizmin tipik sözcüleri olarak şu üç isim gösterilebilir: Friedrich Nietzsche, André Malraux ve Albert Camus. Bu düşünürler arasında ihmal edilemez farklılıklar varsa da, dini reddetme noktasında birleşirler. Günümüz dünyasında, ateizmi yaymaya çalışan her insanın bu ateist düşünürlere başvurduğu açık bir gerçektir. Biz, bu üç ateist düşünür içinden, örnek olarak sadece Nietzsche'nin ateizminden bahsetmeye çalışacağız.

Friedrich Nietzsche'nin Ateizmi: Nietzsche, Basel Üniversitesindeki ilk dersini, "Homeros ve Klasik Filoloji" başlığı altında veriyor. Sokrates öncesi filozoflardan Herakleitos'la Empedokles'e sevgi besleyen Nietzsche, Sokrates'ten nefret etmektedir. Çünkü ona göre Sokrates akla önem veriyor, akli her şeyin üstünde tutuyor. Bu durum da Yunan efsanelerini, tragediyalarını, müziğini ve lirizmini öldürüyor.¹⁶⁰ Düşünüre göre Sokrates'ten itibaren ortaya çıkan Grek Filozofları bir yozlaşmanın işaretidir.¹⁶¹ Ona göre bugünkü düşünüş tarzımız Herakleitos'cudur, Demokritos'cudur ve Protagoras'çıdır. Protagoras, Herakleitos ve Demokritosu kendi içinde birleştirdiği için Nietzsche, Protagorascıdır.

Nietzsche genel olarak filozofları iki grupta toplar:

- 1- Değer biçmelerden büyük bir olgu bağlamını tespit etmek isteyenler.
- 2- Değer biçmelerin yasasını yapanlar.

"Birincilerin amacı şimdiye kadar olup bitenleri, topluca görülebilir, topluca düşünülebilir, kavranabilir olarak kullanışlı yapmaktır. Bunlar bütün geçmiş şeyleri insanın yararına kullanarak insanın ödevine hizmet ederler.

İkinciler şöyle derler: 'Öyle olmalıdır' Onlar 'nereyeyi' ve 'niçin'ini, insanların yararının ne olduğunu belirler. Filozofların bu ikinci türü ender olarak doğarlar. (...) Sadece bir Tanrı'nın emri olarak ödevlerini yerine getirmeye cesaret ederler."¹⁶²

"Felsefeciler buyurucu ve yasa koyucudurlar. (...) Yaratmaları bir yasa koymadır, hakikat istemeleridir,"¹⁶³ diyen Nietzsche, Platon ile Hz. Muhammed'i ikinci grubun içine dahil eder. Düşünür, felsefe, din ve ahlâkın bir yozlaşma belirtisi olduğunu kabul eder.¹⁶⁴ Ateist düşüncelerini inkârcı istikamette devam ettirerek "Tanrı bir

¹⁵⁹ Ignace Lepp, a.g.e., s.218.

¹⁶⁰ Friedrich Nietzsche, *Böyle Buyurdu Zerdüşst*, s.12.

¹⁶¹ Friedrich Nietzsche, *Güç İstenci*, s.223.

¹⁶² A.g.e., s.466.

¹⁶³ Friedrich Nietzsche, *İyinin ve Kötünün Ötesinde*, Çev.Ahmet İnam, İst. 2004, s.134.

¹⁶⁴ Friedrich Nietzsche, *Güç İstenci*, s.301.

sanıdır,¹⁶⁵ diyen Nietzsche, Tanrı hakkındaki gerçek dışı hayallerini de şöyle dile getiriyor: “Tanrı öldü, insana acımadan öldü Tanrı¹⁶⁶ (...) Eksik olsun böylesi Tanrı! Tanrısız olmak daha iyi, deli olmak daha iyi, kendin Tanrı olmak daha iyi! Ey Zerdüş, bu inançsızlıkla sen sandığından daha dini bütün bir kişisin! Seni bu tanrısızlığa, içindeki bir tanrı düşürmüş olsa gerek.”¹⁶⁷

Hayalen öldürdüğü Tanrı'nın yerine yüksek insanları geçirmeyi düşünen Nietzsche yüksek insanları göreve şöyle davet ediyor: “Haydi, yüksek insanlar, haydi! Ancak şimdi doğum sancıları içindedir insan geleceğinin dağı. Tanrı öldü: Artık Üstinsan yaşasın istiyoruz biz.”¹⁶⁸ Filozofa göre üstinsan, yeryüzünün anlamıdır. Dünya ötesi ümitlere inanmamak gerekir. Hayalen öldürülen Tanrıyı diriltmek mümkün olmadığına göre insanların üstinsanı meydana getirmesi gerekir. İnsana göre maymun ne ise, üstinsana göre insan da öyledir. İnsan hayvanla üstinsan arasında gerilmiş bir iptir.¹⁶⁹ Üstinsanın dışındaki insanlar, sürü insanıdır. Sürü hayvanı nasıl kendini yönetmeye yetenezsiz olup bir çobana ihtiyaç duyarsa, sürü insanın da üstinsana ihtiyacı vardır.

Nietzsche'ye göre ruhun imanla selamete kavuşması, öldükten sonra tekrar dirilişi gibi hususlar Hristiyanlığın kalpazanlıklarıdır. Bunları telkin eden de Paulus'tur.¹⁷⁰ Düşünürce göre, Hristiyanlık, kendilerini antik kültürün mirasından mahrum ettiği için anarşizme eşittir. Ona göre “Müslümanlık, Hristiyanlığı hor görüyorsa, bin kez haklıdır: Müslümanlık erkekleri varsayar.¹⁷¹ (...) Hristiyan kilisesi yolsuzluğu bulaştırmadık hiçbir şey bırakmamıştır, her değeri bir değersizlik, her hakikati bir yalan, her dürüstlüğü bir ruh alçaklığı haline sokmuştur. Bir de tutup bana onun ‘insancıl’ katkılarından söz açıyorlar! Herhangi bir zorluk, felaket durumunu ortadan kaldırmak, onun en derin çıkarına aykırıdır, o felaketlerle yaşar, kendini bengileştirmek için zorluklar yaratmıştır.”¹⁷²

Yahudi hahamlar cemaatı ne gibi hak iddiasında bulunmuşsa “onları Tanrı'nın bir iç tüzüğü olarak, Tanrı'nın emrine itaat etmek olarak göstermeyi bilmiştir. (...) Aynı şekilde, İsrail'i idame ettirmek için onun varoluş imkânını sağlamak için buna yararlı olan her şeyi bir Tanrısal iç tüzük gibi göstermiştir,”¹⁷³ diyen Nietzsche şöyle devam ediyor: “Bizim şartımız: hiçbir Tanrı: hiçbir amaç: sonlu güç.¹⁷⁴ (...) Tanrı, eğer mevcut olsaydı, nezaketen kendini dünyada sadece insan olarak gösterecektir.”¹⁷⁵

¹⁶⁵ Friedrich Nietzsche, *Böyle Buyurdu Zerdüş*, s.106.

¹⁶⁶ A.g.e., s.277.

¹⁶⁷ A.g.e., s.307.

¹⁶⁸ A.g.e., s.336.

¹⁶⁹ A.g.e., s.30.

¹⁷⁰ Friedrich Nietzsche, *Güç İstenci*, s.101.

¹⁷¹ Friedrich Nietzsche, *Deccal*, Çev. Oruç Aruoba, İst. 2003, s.94.

¹⁷² A.g.e., s.97.

¹⁷³ Friedrich Nietzsche, *Güç İstenci*, s.109.

¹⁷⁴ A.g.e., s.303.

¹⁷⁵ A.g.e., s.455.

İnsanı bir taraftan ilahlaştırmaya, diğer taraftan sürüleştirmeye çalışan çelişkilerle dolu Nietzsche, din hakkında da şöyle diyor: “Din, kişinin birliğinden kuşkunun doğduğu bir ucubedir, kişiliğin değişimidir. Buna göre insandaki bütün büyük ve güçlü yan insanüstü ve yabancı olarak tasarlandı, böylece insan kendini küçülttü. O çok zavallı, zayıf yanıyla çok güçlü ve şaşırtıcı yanını iki alan ayırdı, ilki insan diye adlandırıldı, ikincisi ise Tanrı diye isimlendirildi.”¹⁷⁶ Filozofa göre din insan kavramını alçaltmıştır. Bu görüşüyle Nietzsche, insanlık tarihini objektif olarak incelemeyi ortaya koyuyor. Çünkü tarih, hak dinlerin insanlık kavramını yücelttiğine şahitlik ediyor.

Filozofa göre dinin ahlâkla bir alışverişi yoktur. Dinler ahlâka inançları yüzünden mahvoldular.¹⁷⁷ “Hristiyanlık bir inanç öğretisi değil, bir pratik uğraştır. O bize nasıl davranacağımızı söyler, neye inanacağımızı değil,”¹⁷⁸ diyen Nietzsche kendinin immoralist olduğunu da şöyle ifade ediyor: “Böylece biz immoralistler ahlâkın kudretine ihtiyacımız var. Bizim idame içgüdümüz hasımlarımızın güçlü olmasını ister.”¹⁷⁹

İmmoralist (ahlâksızlık taraflısı) Nietzsche, ahlâk hususundaki görüşlerini şöyle belirtiyor: “Ben ‘ahlâk’ denilince bir varlığın yaşama şartlarına teğet geçen değer biçmelerin bir sistemini anlıyorum.”¹⁸⁰ Düşünürü göre ahlâkî davranışın iki ölçütü vardır: 1- Diğergamlık; 2- Genel geçerlik.¹⁸¹

Makyavelciliği saf, katkısız, bütün gücüyle, bütün şiddeti ile insanüstü gören Nietzsche şu görüşleri ortaya koyuyor: “Bir ahlâk idealinin zaferi gayri ahlâkî araçlarla kazanılır her zafer gibi. Zorba güçle, yalanla, iftira ile, adaletsizlikle (...) Ahlâk düpedüz ‘ahlâksızdır’ yeryüzündeki diğer her türlü şey gibi. Ahlâklılık kendi ahlâksızlığının bir biçimidir.”¹⁸²

Ahlâkîliğin alanı küçültülmelidir, sınırlandırılmalıdır. İnsanda faaliyet gösteren içgüdüler açığa çıkartılmalıdır. Nietzsche’ye göre insan “nedensel olarak düşünmediği her yerde ahlâkî olarak” düşünür.¹⁸³ İdeali, “insanın bütün reel ve acil ödevlerinde ödemek zorunda olduğu muazzam masraflar için para cezası”¹⁸⁴ olarak kabul eden filozofa göre, “eğer realite sona ererse, bu takdirde düş, yorgunluk, zaaf gelir: ‘İdeal’ hemen hemen rüyanın bir şeklidir, yorgunluğun, zaafın bir biçimidir.”¹⁸⁵

Nietzsche’ye göre, düş, yorgunluk, zaaf aptallaşmayı namusluluk; tembelliği de mutluluk olarak kabul ettirirler. Bunlar, insanı alçaltan her şeyi ideale yüklerler. Eğer

¹⁷⁶ A.g.e., s.88.

¹⁷⁷ A.g.e., s.95-96.

¹⁷⁸ A.g.e., s.124.

¹⁷⁹ A.g.e., s.191.

¹⁸⁰ A.g.e., s.147.

¹⁸¹ A.g.e., s.149.

¹⁸² A.g.e., s.168.

¹⁸³ A.g.e., s.174.

¹⁸⁴ A.g.e., s.178.

¹⁸⁵ A.g.e., s.178-179.

ahlâkî değerler, en yüksek değerler haline getirilirse, insanlık kabaran bir aşkla sadece bulutları kucaklar. Düşündürme göre bu duruma gelen insan “sonunda mutsuzluğuna, kudretsizliğine Tanrı demiştir.”¹⁸⁶ Gerçek “ideal” insanı yükseltir, geliştirir, olgunlaştırır ve aktifleştirir. Boş hayal insanı akamete uğratar. Nietzsche, gerçek “ideal” ile boş hayali karıştırıyor gibi görünüyor. Gerçek “ideal” insanı tanımlatmaz, insanı kendinin farkına vardırır.

Kendi ahlâk anlayışını dile getirirken Nietzsche şöyle diyor: “Benim sağgörüm: Kendileri sayesinde hayatın ve büyümenin var olduğu bütün güçler ve insiyaklar ahlâkın aforozuyla damgalanmıştır. Ahlâk, hayatın reddi olarak hayatı kurtarmak için, ahlâkı yok etmelidir.”¹⁸⁷

Nietzsche’ye göre “filozoflar daima yozlaşmış olanlardır, nihilist dinlerin daima hizmetindedirler. (...) Ahlâk, ahlâksızlığın bir özel halidir.”¹⁸⁸ Platondan beri felsefe ahlâkın egemenliği altında olmuştur.¹⁸⁹ Ahlâk filozoflarının ortaya çıkmaları, ahlâklılığın sona erdiği çağlara aittir.”¹⁹⁰

Nasıl güçlü olunur sorusuna filozof şöyle cevap veriyor: “Yavaş yavaş karar vermelidir: Ve karar verilen şeye itaatle sarılmalıdır. Bundan sonrası kendiliğinden gelir.”¹⁹¹ Stoiklerdeki, Hristiyanlardaki ve Araplardaki kayıtsız şartsız itaattir. Buna Kant’ta da rastlarız. Bir mafevka mı yoksa bir kavrama mı itaat arasında fark yoktur.”¹⁹² Güçlü olmanın sırrını itaata bağlayan düşünür, zaruretin önemini de şu ifadeyle dile getiriyor: “Zaruret çalışmayı, düşünmeyi, kendini dizginlemeyi öğretir.”¹⁹³

Martin Heidegger (1889-1976)’in ifadesiyle Nietzsche’nin “düşüncesi hiçlik adı altında görünür.”¹⁹⁴ Hiçliği (nihilizmi) tarihî bir akım olarak gören Nietzsche bu akım hakkında şunları söylüyor: “Nihilizmin anlamı nedir? En üst değerlerin değersizleşmesi. Hedef yok: ‘Niçin’e bir yanıt verilmiş değil. (...) Özetle diyebiliriz ki, ‘ahlâk’ pratik ve kurumsal nihilizme karşı büyük bir panzehirdir.”¹⁹⁵ (...) Nihilizmin en aşırı şekli şu sözcüğüdür: Her inanç, her bir şeyi gerçek telakki ediş, zorunlu olarak yanlıştır. Çünkü gerçek bir dünya asla mevcut değildir.”¹⁹⁶ Nietzsche’ye göre “insan kendini tanrıbilimden ne kadar kurtarırsa, ahlâk o derece daha çok emredici olur.”¹⁹⁷ Nihilizmi, ruhun yükseltilmiş kudretine işaret eden etkin nihilizmle; ruhun kudretinin azalmasına işaret eden edilgin nihilizm olarak ikiye ayıran Nietzsche, kendisinin de

¹⁸⁶ A.g.e., s.179.

¹⁸⁷ A.g.e., s.183.

¹⁸⁸ A.g.e., s.209.

¹⁸⁹ A.g.e., s.215.

¹⁹⁰ A.g.e., s.220.

¹⁹¹ A.g.e., s.445.

¹⁹² A.g.e., s.453.

¹⁹³ A.g.e., s.457.

¹⁹⁴ Martin Heidegger, *Nietzsche’nin Tanrı Öldü Sözü ve Dünya Resimleri Çağı*, Çev. Levent Özşar, Bursa 2001, s.14.

¹⁹⁵ Friedrich Nietzsche, *Güç İstenci*, s.23.

¹⁹⁶ A.g.e., s.28.

¹⁹⁷ A.g.e., s.30.

nihilist olduğunu şöyle ifade ediyor: “Ben aslında nihilist olduğumu kısa bir zamandan beri itiraf ettim. Nihilist olarak ilerleyişimin enerjisi ve köktencilği beni bu ana olgunun üzerine aldatmıştır.”¹⁹⁸

Felsefi nihilizmin bütün olayların anlamsızlığını kabul ettiğini, dolayısıyla onları yok saydığını dile getiren düşünür, inkârını bir kez de şu sözle dile getiriyor: “Suçu iptal eden bir kudrete inanmak için tanrıbilimci olunmalıdır; biz immoralistler ‘suça’ inanmamayı tercih ederiz.”¹⁹⁹

Nihilizmi kabul eden Nietzsche, Budizm ve Hristiyanlığı nihilist din olarak ele alıyor ve şöyle diyor: “Budizm ve Hristiyanlık nihilist din olarak biri diğerine benzerler. Bunlar çöküş halinde olan tiplerdir. Biri diğerinden garip bir şekilde, birbirinden ayrılırlar. Budizm, Hristiyanlıktan yüz kez daha fazla realisttir. Budizm, tam anlamıyla pozitivist olan tek dindir.”²⁰⁰

Nietzsche'nin, hak din olarak vahyedilen ilk Hristiyanlığı hesaba katmadan hareketi tamamen hakikati dışıdır. “Tanrı öldü” ifadesi, hiç doğruluk arz etmiyor. Tanrı'yı kim, nerede, ne zaman ve ne ile öldürdü? Öldürülen bir Tanrı varsa mezarı nerede? İslâm'ın Tanrı'sı için böyle bir iddiada bulunmak, delirmiş bir insanın ulu orta konuşmasını gösterir. Nietzsche'nin düşündüğü Üstinsan değil, hiçbir varlık Tanrı'nın yerine ikame edilemez. Din ve ahlâk hususunda da hemen hiçbir tutarlılık görünmediğini söyleyebiliriz. Bunalım içindeki bir kimsenin isabetli konuşması da zaten pek beklenemez. Bu şekildeki insanlardan toplum için de bir yarar beklemek insanı aldatır. Bu tip düşünürler kendini takip edenleri bir bunalımdan çıkarmayıp ikinci bir bunalıma sürüklerler.

Araştırmamız boyunca vermeye çalıştığımız ateizm çeşitlerinin, dünya kültüründe yer alan ateizmlerin tamamını ihtiva ettiğini düşünmek bilimsellikten uzak olur. Bu nedenle araştırmamızda, araştırma hacmi nedeniyle üzerinde duramadığımız bazı ateizm çeşitlerinin isimlerini zikrederek konumuzu tamamlamanın uygun olacağını düşünüyorum. Bunlar: Pozitif ateizm, negatif ateizm, nevrotik ateizm, mistik ateizm, ahlâkî ateizm, bilimsel ateizm, politik ateizm, semantik ateizm, agnostik ateizm.

RÉSUMÉ

L'ATHÉISME ET SES DIVERSITÉS

L'athéiste, celui qui ne croit pas à l'existence de Dieu (athée théorique), ou qui vit comme si Dieux n'existait pas (athée pratique).

L'athéisme consistant à nier l'existence de Dieu. On distingue habituellement l'athéisme théorique et l'athéisme pratique. L'athéisme théorique est une doctrine selon la quelle l'existence de Dieu ne peut être affirmée avec certitude, soit qu'on la nie (athéisme assertif), soit que l'on déclare le problème insoluble (athéisme agnostique), soit qu'on déclare ce problème dénué de sens (l'athéisme sémantique). L'athéisme

¹⁹⁸ A.g.e., s.32.

¹⁹⁹ A.g.e., s.134.

²⁰⁰ Nietzsche, *L'Antéchrist*, trad. Dominique Tassel, Paris 1967, s.29-30.

pratique est l'attitude de ceux qui vivent habituellement comme si Dieu n'existe pas, ou, en d'autres termes qui ne reconnaissent pas une portée existentielle au problème de Dieu, soit qu'ils en affirment l'existence, soit qu'ils s'abstiennent de poser le problème.

Les sources de l'athéisme contemporain sont: Ludwig Feuerbach, Karl Max, Sigmund Freud, Friedrich Nietzsche, Jean Paul Sartre, Roger Garaudy, Ernst Bloch.

Il est possible de classer généralement l'athéisme contemporain comme cela: L'athéisme matérialiste, l'athéisme rationaliste, l'athéisme existentialiste, l'athéisme axiologique. Le représentant de l'athéisme matérialiste est Karl Marx. D'après Marx, la religion est l'opium du peuple. L'homme fait la religion, la religion ne fait pas l'homme. Le représentant du l'athéisme rationaliste est Jean Rostand. D'après Rostand, la raison est certes imparfaite mais il n'ya qu'elle. Le représentant de l'athéisme existentialiste est J. P. Sartre. D'après lui, Dieu n'est qu'une projection du psychisme humain. L'existence précède de l'essence. Le représentant de l'athéisme axiologique est Friedrich Nietzsche. D'après lui, pour débarrasser les consciences de l'idée de Dieu, il faut le tuer.

Les mots clés: Athée, athéisme, matérialisme, existentialisme, source, rationalisme, nihilisme, théorique, pratique.

KAYNAKÇA

- Avrain, Bruno, Kierkegaard et Freud, Paris, 1988.
Bénac, Henrie, Nouveau Vocabulaire de la Dissertation de la Philosophie, Paris 1972.
Bochenski, I.M., Çağdaş Avrupa Felsefesi, Çev. Serdar Rifat Kırkoğlu, İst. 1983.
Bouillet, M. N., Dictionnaire Universel des Sciences, des Lettres et des arts, Paris 1861.
Coffy, Robert, Ateistlerin Tanrısı, Çev. Murtaza Korlaelçi, Ankara 2003.
-----, Dieu des athées, Paris 1970.
Foulquié, Paul, Dictionnaire de la Langue Philosophique, Paris 1992.
Garaudy, Roger, Yirminci Yüzyılda Marksizm, Çev. Galip Üstün, İst. 1968.
-----, Şahitlerim, Çev. Cemal Aydın, İst. 2006.
-----, İslamın ve İnsanlığın Geleceği, Çev. Cemal Aydın, İst. 2007.
Gilson, Etienne, Orta Çağda Felsefe, Çev. Ayşe Meral, İst. 2007.
Girardi, Jule, "Çağdaş Ateizmin Problemi", Çev. Murtaza Korlaelçi, A. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi XLI, Ankara 2000.
Heidegger, Martin, Nietzsche'nin Tanrı Öldü Sözü ve Dünya Resimleri Çağı, Çev. Levent Özşar, Bursa 2006.
Http://fr. Wikipedia. Org/wiki Jean Rostand
Http://www. Sevde de/yabancilar/roger garaudy.htm.
İsmail Fennî, Lugatçe-i Felsefe, İst. 1341.
Janet, Paul, Séilles, Gabriel, Histoire de la Philosophie, Paris 1971.
Lagard, André- Michard Laurent, XX. Siècles, Bordace 1973.
Lalande, André, Vocabulaire Technique et Critique de la Philosophie, Paris 1980.
Le Dantec, Félix L' Athéisme, Paris 1929.
Legrand, Gérard, Vocabulaire de la Philosophie, Paris 1993.
Lepp, Ignace, Psychanalyse de l'athéisme Moderne, Paris 1966.

Litré, Emile, Dictionnaire de la Langue Française, Paris 1873.

Meydan Larousse, Cilt 4.

Moeller, Charles, Jean Paul Sartre ve Tabiatüstünün Bilinmemesi, Çev. Mehmet Toprak, İst 1969.

-----, Aspect de l'athéisme dans Littérature Contemporain (l' Athéisme dans la vie et culture contemporaines, tom I, Paris 1967).

Neusch, Marcel, Aux Source de l'athéisme Contemporain, Le Centurion 1977.

Nietzsche Friedrich, Böyle Buyurdu Zerdüş, Çev. A. Turhan Oflazoğlu, İst. 2005

-----, L' Antéchrists trad. Dominique Tassel, Paris 1967.

-----, Güç İstenci, Çev. Sedat Umran, İst. 2002.

-----, İyinin ve Kötünün Ötesinde, Çev. Ahmet İnam, İst. 2004.

Robert, Paul, Dictionnaire Alphabétique et Analogique de la Langue Française, Paris 1974.

-----, Dictionnaire Universel des noms Propres Alphabétique et Analogique, Paris 1984.

-----, Le Petit Robert, Paris 1974.

Rosenthal, M. -Yudin, P., Materyalist Felsefe Sözlüğü, Çev. Aziz Çalışlar, İst. 1975.

Sartre, Jean Paul, Sartre Sartre' ı Anlatıyor, Çev. Turhan Ilgaz, İst. 1994.

Shirbekk, Gunnar- Gilje, Nils, Antik Yunan' dan Modern Dünya' ya Felsefe Tarihi, Çev.

Emrah, Akbaş, Şule Mutlu, İst. Tarihsiz.

Verneaux, Roger, Çağdaş Ateizm Üzerine Dersler, Çev. Murtaza Korlaelçi, Ankara 2001.

-----, Egzistansiyalizm Üzerine Dersler, Çev. Murtaza Korlaelçi, Kayseri, 1994.

-----, Histoire de la Philosophie Contemporaine, Paris 1987.

Von Aster, Ernst, İlk ve Orta Çağ Felsefe Tarihi, Uyarlayan Vural Okur, İst. 1999.

West, David, Kıta Avrupası Felsefesine Giriş, Çev. Ahmet Cevizci, İst. 1998.

Lagarde-Laurant Michard, XXe Siècle, Bordas 1973.